

Beschermingsdossier Gemeenteschool nummer 1 met badhuis in Vilvoorde

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Gemeenteschool nummer 1 met badhuis, Vilvoorde, Vestenstraat 14 –
monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/23088/110.1

Julie Verhelst

23/10/2018

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	De historische context: industrie en onderwijs	4
1.2.2.	De bouw van een gemeenteschool met badhuis aan de Vestenstraat	7
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	13
1.3.1.	Ruimtelijke context en inplanting	13
1.3.2.	Exterieur	14
1.3.3.	Interieur	15
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	18
2.	Evaluerend gedeelte	18
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	18
2.1.1.	Het hygiënediscours in de context van industrie en onderwijs	18
2.1.2.	Ontwerpers en aannemers met ervaring in de materie	24
2.1.3.	Architecturale waarde	27
2.1.4.	Historische waarde	27
2.1.5.	Technische waarde	28
2.2.	Motivering van het type bescherming	29
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	29
2.4.	Juridische toestand	29
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	29
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	30
3.	Beheersvisie	30
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	30
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	30
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	31
4.	Bronnen	31
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	32
5.1.	Omgevingsplan	32
5.2.	Fotobijlage	32
5.3.	Documentatie	32

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

Het voorliggende dossier kadert binnen het beleidsthema van de 'Herinventarisatie van de Vlaamse Rand' en de daarbij aansluitende selectie in functie van bescherming. De voorgestelde beschermingsdossiers vormen een aanvulling op de bestaande beschermingen in de Vlaamse Rand en zijn gekozen in functie van hun hoge erfgoedwaarde, in combinatie met hun illustratieve karakter voor het specifieke verhaal van de Vlaamse Rand. De school aan de Vestenstraat in Vilvoorde is illustratief voor meerdere verhalen, die kenmerkend zijn voor de Vlaamse Rand en meer specifiek voor de ontwikkeling van Vilvoorde. Ze combineert immers de geschiedenis van het onderwijs met de toenemende aandacht voor hygiëne en de oprichting van publieke stortbaden, die aansluiten bij het industriële verhaal van Vilvoorde. De erfgoedwaarde van de gevel werd al opgemerkt tijdens de inventarisatiecampagne van 1975. Tijdens de herinventarisatie van Vilvoorde circa 2002-2003 werd ze aangevuld met een beschrijving van het gaaf bewaarde interieur, inclusief de bewaarde badinrichting, en de overige schoolgebouwen. De hoge erfgoedwaarde van het schoolgebouw met badhuis binnen dit geografische pakket werd ook herbevestigd ruimer in de Vlaamse Rand en in Vlaanderen.

1.1. Situering

Het beschermingsdossier behelst een deel van de schoolgebouwen van de huidige stedelijke school voor Aangepast Beroepsonderwijs de VeSt te Vilvoorde, meer bepaald de straatvleugel aan de Vestenstraat (nummer 14), die onder meer bestaat uit een badinrichting en een turnzaal.

1.2. Historisch overzicht

1.2.1. De historische context: industrie en onderwijs

De oprichting van de Gemeenteschool nummer 1 aan de Vestenstraat past binnen de ontwikkeling van Vilvoorde tot een industrieel centrum en binnen de evolutie van het gemeentelijk onderwijs.

1.2.1.1. Vilvoorde als economisch en industrieel centrum¹

De stad Vilvoorde is gelegen ten noorden van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en van de Vlaamse Rand rond Brussel, aan de Zenne en het Zeekanaal Brussel-Schelde. Vilvoorde dankt niet alleen haar ontstaan, maar eveneens haar latere industriële ontwikkeling aan de gunstige ligging aan de Zenne. Al in de volle middeleeuwen had Vilvoorde een groot economisch, strategisch en politiek belang, en was de stad voorzien van wallen met wachttorens, poorten en later een burcht. Toen een eind kwam aan deze economische bloei, trad Brussel op de voorgrond en werd de toenmalige Willebroeksevaart tussen Brussel en Antwerpen aangelegd midden zestiende eeuw. Deze verving de moeilijk bevaarbare Zenne. Vanaf het eind van de 18de eeuw ontstonden initiatieven om de nijverheid opnieuw te stimuleren.

Toch behield Vilvoorde tot in de 19de eeuw haar landelijke, agrarische karakter. Pas in de loop van die eeuw nam de oprichting van fabrieken stelselmatig toe. De aanleg van de spoorlijn Brussel-Mechelen (1835) bevorderde ook de economische opleving die van Vilvoorde een industriestad zou maken. In de periode 1846-1880 kwamen er een drietal industrietakken tot ontwikkeling: de scheikundige nijverheid, de voedings- en textielsector. Daarnaast won ook de metaalnijverheid aan belang. Rond 1855 telde de stad een veertigtal bedrijven. Deze bedrijven waren echter sterk vervuilend, waardoor ze tijdens het laatste

¹ Het historisch overzicht is grotendeels overgenomen van: KENNES H. 2005: *Vilvoorde* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/121868> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

kwart van de 19de eeuw vaker werden ingeplant buiten de stad, in de nabijheid van de Willebroeksevaart en de spoorlijn. De ontwikkeling van de industrie werd vanuit het stedelijk beleid gestimuleerd. Zo werd stadsarchitect Jean Hauwaert in het begin van de twintigste eeuw aangesteld voor de opmaak van plannen voor een nijverheidszone, een nieuwe laan en een fabrieksspoorweg. De industrie in Vilvoorde kende door deze impulsen een grote opmars, met rond de eeuwwisseling al 418 bedrijven.

Een rechtstreeks gevolg van de industrialisering van de stad was een sterke toename van de arbeidersklasse en een demografische groei in het kader van de tewerkstelling. Door het ontmantelen en nivelleren van de vesten (vanaf 1851 tot in de vroege 20ste eeuw) kon de stad zich gemakkelijk uitbreiden. Er ontstonden typische arbeiderswijken in de rand van het stadscentrum, zoals Far West, Faubourg en Broek, en in de omgeving van het station kwam een nieuwe burgerwijk tot stand. Ook het gebied ten noorden van het centrum werd op die manier aangesneden, inclusief de Vestenstraat – voorheen *Chemin des Remparts* of Vestenweg – waar de Gemeenteschool nummer 1 zou worden opgericht.²

De woningnood na de Eerste Wereldoorlog stimuleerde niet enkel de oprichting van de sociale huisvestingsmaatschappij *S.A. Le Foyer Vilvordien* in 1920. Ook gingen talrijke, in Vilvoorde gevestigde bedrijven op zoek naar oplossingen voor de huisvestingsproblematiek en de bezorgdheden op het vlak van hygiëne. Dit laatste fenomeen was ook in de omgeving van de Vestenstraat zichtbaar. De *S.A. Forges de Clabecq* vestigde zich in 1912 ten noordwesten van de nabijgelegen Slachthuisstraat, bleef in werking tot 1986 en werd nadien ontmanteld.³ Deze fabriek produceerde cokes, bestemd voor hoogovens, als meststof en als gas in functie van verlichting en verwarming. De omgeving groeide uit tot een volledige industriële site met in de Slachthuisstraat de fabrieksgebouwen, de meestergast- en arbeiderswoningen. De directeur nam zijn intrek in een herenhuis met een grote, omringende tuin, gelegen in de parallelle Spuymolenstraat. Deze aanwezigheid vormde vermoedelijk een belangrijke stimulans voor de oprichting van een openbaar badhuis in haar nabijheid.

1.2.1.2. Vilvoorde en haar onderwijsinstellingen

Het onderwijs in Vilvoorde ving tijdens de Franse periode aan met de oprichting van basisscholen in Vilvoorde, Diegem, Machelen-Peutie en Haren. Deze in Vilvoorde werd in 1795 ingericht in de verlaten pastorie. Vanaf 1826 richtte de stad een aantal begijnhofhuisjes in als leslokalen en onderwijzerswoning.⁴ Op nationaal vlak werd het gemeentelijk onderwijs tijdens de 19de eeuw gestimuleerd door de wet van 1842. Elk gemeentebestuur werd hierdoor verplicht tot de oprichting van een openbare lagere school op hun eigen grondgebied, of de aanname van een bestaande school, zodat kosteloos onderricht kon worden verstrekt aan kinderen die niet betaalkrchtig waren.⁵ Op dat moment beschikte Vilvoorde al over een gemeenteschool en een tiental private scholen met in totaal circa 534 leerlingen.⁶ In de strijd tegen het analfabetisme werd ook op volwassenenonderwijs ingezet in de vorm van avond- of zondagslessen.

Het scholenbezit nam stelselmatig toe in de decennia nadien. Zo werd in 1845 de meisjesschool van de Zusters Karmelietessen aangenomen, die later, in 1904, werd ondergebracht aan de Guldenschaapstraat. In 1861 kwam de nieuwe gemengde

² CALDERON A. 1993: *Historiek der straten van Vilvoorde*, Leuven, 354-355.

³ KENNES H. 2005: *Slachthuisstraat* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/109027> (geraadpleegd op 2 juli 2018). De Slachthuisstraat werd genoemd naar het slachthuis dat hier werd opgetrokken in 1895-1896 naar ontwerp van stadsarchitect Jean Hauwaert en dat gesloopt werd in 1966. De oprichting van het slachthuis kaderde eveneens binnen de bewustwording omtrent de impact van hygiëne (zie ook CALDERON A. 1993: *Historiek der straten van Vilvoorde*, Leuven, 300-302).

⁴ VERHEYDEN A.L.E. 1982: *Koninklijke Oud-Leerlingenbond van de Gemeentescholen van Vilvoorde*, Vilvoorde, 13.

⁵ VAN IMPE A. 2004: *Beknopte geschiedenis van Vilvoorde*, Nieuwkerken-Waas, 75.

⁶ VAN IMPE A. 2004: *Beknopte geschiedenis van Vilvoorde*, Nieuwkerken-Waas, 76; VERHEYDEN A.L.E. 1974: *Vilvoordse scholen, vroeger en nu (1500 t/m 1974)*, Vilvoorde, 29.

gemeenteschool van Vilvoorde tot stand op de hoek van de Spiegel- en Arsenaalstraat. Deze zogenaamde Portaelschool werd ondergebracht in de gewezen stokerij E. Portaels. Ze verving de voormalige begijnenhuisjes als leslokalen en zou al snel uitgroeien tot een jongensschool.⁷ De dramatische toestand van de bestaande onderwijsgebouwen in de gemeente maakte het noodzakelijk een nieuwbouw op te trekken voor het gemeentelijk onderwijs. Deze werd uiteindelijk in 1880 gebouwd op de hoek van de Ferdinand Campionlei met de Leuvensestraat naar ontwerp van architect G. Rypens. Ze zou dienst doen als gemeentelijke meisjesschool, maar zou later ook middelbaar onderwijs en een kindertuin aanbieden.⁸

Tegen de eeuwwisseling leidde de overbevolking van de klassen in de Portaelschool tot de bouw van een gemeentelijke jongensschool aan de Groenstraat, die haar deuren opende in 1900.⁹ Anno 1901 telde het gemeentelijk onderwijs in Vilvoorde 5 scholen:

- school nummer 1 in de Spiegelstraat (Portaelschool) met 297 leerlingen;
- school nummer 2 aan de Groenstraat met 310 leerlingen;
- de meisjesschool aan de Leuvensestraat met 509 leerlingen;
- school nummer 3 in Houtem met 162 leerlingen;
- school nummer 4 in Koningslo met 102 leerlingen.¹⁰

De gemeenteraad besliste op 7 augustus 1905 de gemeenteschool in de Groenstraat uit te breiden en twee nieuwe scholen te bouwen, namelijk één in de wijk Kassei aan de Vlierkensstraat en één in de Vestenstraat, die respectievelijk openden in 1907 en 1908.¹¹ Deze laatste werd Gemeenteschool nummer 1. De strijd tegen analfabetisme werd zo definitief ingezet.¹² In 1913 werd er ook een meisjesschool voorzien aan de Vestenstraat.¹³

Het interbellum betekende een verderzetting van de uitbouw van het onderwijs. Zo werd tijdens de jaren 1920 de school in de Vlierkensstraat omgevormd tot een gemengde school, werd de school in de Vestenstraat uitgebreid, opende een nieuwe stedelijke school aan de Schaarbeeklei en ontstonden plannen voor een jongens- en meisjesschool aan de Perksestraat. De nabij de Vestenstraat gelegen Marius Duchéwijk ontwikkelde zich in die periode tot een druk bewoond gebied. Hierdoor werd in 1931 een nieuwe school gebouwd, die onder het beheer kwam te staan van de gemeentelijke meisjesschool in de Vestenstraat.

Behalve het gemeentelijke basisonderwijs kende Vilvoorde talrijke andere onderwijsinitiatieven. Sinds het midden van de 19de eeuw beschikte Vilvoorde bijvoorbeeld over een tuinbouwschool. Die werd vanaf 1860 uitgebouwd door Laurent de Bavay aan de huidige Bavaylei en tijdens het vierde kwart van de 19de eeuw overgenomen door de overheid.¹⁴ Het voortgezet onderwijs kende een opmars in het laatste kwart van de 19de eeuw, onder meer omwille van de schoolstrijd tussen liberale en katholieke strekkingen. Voorbeelden hiervan waren de inrichting van middelbaar onderwijs voor jongens in 1883 (later het Atheneum) in de Van Helmontstraat, en een instelling voor katholiek middelbaar onderwijs voor meisjes aan de toenmalige Nieuwe Laan – heden Franklin Rooseveltlaan – onder de Zusters Ursulinen in de jaren 1890. Het Onze-Lieve-Vrouwecollege ging van start in 1879 met basisonderwijs en vanaf 1904 ook met middelbaar onderwijs. Daarnaast waren er ook private initiatieven voor meisjes uit welgestelde milieus, namelijk het pensionaat *Le Château de Mima* en kostschool *Les Peupliers*.

⁷ NAUWELAERS J. 1950: *Histoire de la Ville de Vilvorde*, Tome II, Parijs/Brussel/Kortrijk, 783.

⁸ KENNES H. 2005: *Gemeentelijke meisjesschool* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/70461> (geraadpleegd op 21 augustus 2018). Dit complex werd in 1921 overgenomen door de staat als Rijksmiddelbare Meisjesschool, later omgevormd tot Koninklijk Lyceum.

⁹ VERHEYDEN A.L.E. 1974: *Vilvoordse scholen, vroeger en nu (1500 t/m 1974)*, Vilvoorde, 63-64.

¹⁰ VERHEYDEN A.L.E. 1974: *Vilvoordse scholen, vroeger en nu (1500 t/m 1974)*, Vilvoorde, 65.

¹¹ VERHEYDEN A.L.E. 1974: *Vilvoordse scholen, vroeger en nu (1500 t/m 1974)*, Vilvoorde, 66.

¹² VERHEYDEN A.L.E. 1972: *Vilvoorde in oude prentkaarten: deel 1*, Zaltbommel.

¹³ VERHEYDEN A.L.E. 1974: *Vilvoordse scholen, vroeger en nu (1500 t/m 1974)*, Vilvoorde, 75.

¹⁴ KENNES H. 2005: *Hoger Rijksinstituut voor Tuinbouw* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/70587> (geraadpleegd op 23 augustus 2018).

1.2.2. De bouw van een gemeenteschool met badhuis aan de Vestenstraat

Gemeenteschool nummer 1 aan de Vestenstraat ontwikkelde zich in meerdere fasen, die achtereenvolgens worden behandeld. De jongensschool die in 1908 werd gebouwd, werd stelselmatig uitgebreid, onder meer met een meisjesschool. Circa 1924 werd een nieuwe schoolvleugel gebouwd naar ontwerp van Daniël Francken, bestaande uit een overdekte speelplaats, turnzaal, badhuis en conciërgewoning. In de decennia nadien werd het badhuis publiek opengesteld en vonden beperkte aanpassingen plaats.

1.2.2.1. Een jongensschool aan de Vestenstraat (vanaf 1908)

De aanzet tot de bouw van een gemeenteschool in de Vestenstraat gaat terug tot een beslissing tijdens de gemeenteraadszitting van 7 augustus 1905. Op 11 mei 1906 volgde een raming van 193.349,75 frank voor de bouw van deze school.¹⁵ Archiefdocumenten wijzen op een correspondentie tussen gemeentearchitect Jean Hauwaert en aannemer Alfred Capel uit Linkebeek, die vermoedelijk respectievelijk instonden voor het ontwerp en de realisatie van deze gebouwen.¹⁶ Aangezien de leerlingen van de Portaelschool zouden worden overgeheveld naar deze school, werd het oorspronkelijk voorziene gebouw uitgebreid met vier klassen.

Het kadasterarchief registreerde in 1908 de opsplitsing en gedeeltelijke bebouwing van een perceel bouwland aan Achterham (3de afdeling, sectie E, perceel 84) door de gemeente Vilvoorde.¹⁷ Ten noordwesten kwam een grote L-vormige constructie tot stand, in de kadastrale mutatiestaten aangeduid als 'school' (perceel 84a), evenals een "huis van den onderwijzer" aan de straatzijde (perceel 84b, heden Vestenstraat nummer 12, zie bijlage 5.3, 1 en 2). Het achterin gelegen schoolgebouw was voltooid in april 1908.¹⁸ Vervolgens, op 21 september 1908, verhuisden de leerlingen onder leiding van hoofdonderwijzer J.F. Allecourt naar deze nieuwe Gemeenteschool nummer 1 (zie bijlage 5.3, 3).¹⁹ Anno 1910 waren er 297 jongens in de lagere school, 165 leerlingen in de bewaarschool en 138 in het volwassenenonderwijs.

Al in 1911 werd gesteld dat er nood was aan een overdekte speelplaats en de uitbreiding van de school met klassen voor meisjes.²⁰ Op 3 augustus 1913 werd besloten om de meisjesschool over te hevelen naar de Vestenstraat, en volgde een reeks verbouwingen en uitbreidingen van het complex.²¹ Plannen van Jules Waroquiers uit 1914 tonen de nieuwe ingang die werd voorzien ten noorden van de onderwijzerswoning als een ijzeren hek gevat tussen bakstenen muurtjes (zie bijlage 5.3, 4-6). Op plannen van 1915 – eveneens van J. Waroquiers – werd de "*preau couvert*" in de hoek van de L-vorm voorzien van een tweede bouwlaag met drie nieuwe klassen voor meisjes (zie bijlage 5.3, 7-8).²² Zo ontstond er een autonome meisjesschool aan de Vestenstraat.

De Eerste Wereldoorlog stimuleerde een grondige aanpak van het onderwijs. Volgens hoofdonderwijzer E. Backx was het belangrijk dat "*er de hand aangehouden [werd] om een goede tucht in de school te doen heersen en ijverig bijdragen tot het onderwijs en de opvoeding der leerlingen zodanig dat de noodlottige sporen van de oorlog gans verdwenen zijn*"²³. Onder zijn leiding ging de school aan de Vestenstraat in de volksmond door het leven als "School Backx". Verdere uitbreiding van de school drong zich eveneens op. In

¹⁵ VERHEYDEN A.L.E. 1974: *Vilvoordse scholen, vroeger en nu (1500 t/m 1974)*, Vilvoorde, 66.

¹⁶ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 5, bouw van een school, 1905-1908, briefwisseling.

¹⁷ Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Mutatieschetsen en bijhorende mutatiestaten Vilvoorde, afdeling III, 1908/69.

¹⁸ KENNES H. 2005: *Stedelijke School De Vest* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/70541> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

¹⁹ CALDERON A. 2002-2007: *Vilvoorde, Archiefbeelden*, deel 1, Brussel, 114.

²⁰ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken der stad Vilvoorden, 1911, 82.

²¹ VERHEYDEN A.L.E. 1974: *Vilvoordse scholen, vroeger en nu (1500 t/m 1974)*, Vilvoorde, 75.

²² Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 2, niet-genummerde plannen, s.d., plannen inrichting nieuwe klassen bewaarschool en lagere school, en nieuwe ingang, 1914-1915.

²³ VERHEYDEN A.L.E. 1974: *Vilvoordse scholen, vroeger en nu (1500 t/m 1974)*, Vilvoorde, 91.

oktober 1920 werden plannen, bestekken en lastenkohieren opgemaakt voor de vergroting van de scholen in de Vesten-, Wilson- en Perksestraat.²⁴ De uitbreiding van de school in de Vestenstraat betrof in eerste instantie de vervanging van de turnzaal door klassen en de realisatie van drie nieuwe klassen erboven, naar plannen van architect Nicolas Henry uit september 1920 (zie bijlage 5.3, 9).²⁵ Vermoedelijk voerde de Mechelse aannemer Ferdinand Degens deze werken uit. De inname van de turnzaal van de jongensschool ten gunste van de verbetering en uitbouw van de meisjesschool, gebeurde onder de voorwaarde dat er een nieuwe turn- en speelzaal zou worden gebouwd. De plannen hiervoor zouden meteen opgemaakt worden: "*onze kinderen blijven in afwachting blootgesteld aan alle slechte weergesteldheid en worden daardoor benadeeld in hun gezondheid, lichamelijke en zedelijke ontwikkeling*".²⁶

Parallel met de ontwikkeling van het onderwijs, had ook het bewustzijn omtrent hygiëne een hoge vlucht genomen in het sterk geïndustrialiseerde Vilvoorde. Een rapport uit 1906 wees erop dat de erg hoge kindersterfte binnen de gemeente niet veroorzaakt werd door de industrialisering, maar wel door het gebrek aan bewustzijn rond verzorging en door ondervoeding. De stad zou daardoor sterker beginnen inzetten op hygiëne, het stimuleren van een gezonder leefpatroon en het beheersen van de arbeidersklassen. Al rond 1907 gingen op lokaal niveau stemmen op voor de inrichting van een publiek badhuis. Dit werd door de lokale overheid beschouwd als de belangrijkste maatregel in hun strijd voor een betere gezondheid. De principiële goedkeuring voor de oprichting van een badhuis met douches in 1912 zou echter door de Eerste Wereldoorlog worden uitgesteld.²⁷ Pas in 1922 werd de Brusselse architect Daniël Francken in Vilvoorde aangesteld voor het ontwerp van volksbaden op de voormalige site van het Dominicanenklooster.²⁸ Het project werd echter niet gerealiseerd.

1.2.2.2. Tot een multifunctioneel schoolgebouw naar ontwerp van Francken (1923-1924)

In 1922 kreeg de uitbreiding van de school aan de Vestenstraat verder vorm. In eerste instantie was een overdekte speelplaats voorzien tegen de afsluitingsmuur van de speelplaats ten zuiden (heden Achterham), en een turnzaal aan de zijde van de Vestenstraat (zie bijlage 5.3, 10). Het bestek en de plannen waren ondertekend door architect J. Waroquiers in augustus 1922.²⁹ De plannen voorzagen een eenlaags gebouw van vier traveeën met een gerecupereerd ijzeren gebint uit de voormalige turnzaal, geopend met steekbogige, open toegangen en gelijkaardig afgewerkt als de op dat moment aanwezige schoolgebouwen (zie bijlage 5.3, 11-13).

Op een later overzichtsplan was de turnzaal aan de Vestenstraat voorzien van een badhuis in haar verlengde. Het is onduidelijk wanneer en in welke omstandigheden de opdracht wijzigde en aan **Daniël Francken** werd toegekend. De plannen van zijn **voorontwerp** dateren van **december 1922** (zie bijlage 5.3, 15-18) en situeren het badhuis in de vier linker traveeën van de nieuwe, eenlaagse vleugel.³⁰ Het badhuis was voorzien van 44 douchecellen, een 'kleerkamer der klassen' aan de achterzijde van het gebouw en twee gescheiden kleedkamers voor jongens en meisjes. Die kleedkamers scheidden het badhuis van de turnzaal en waren vanuit beide toegankelijk. Opvallende gelijkenissen met het later uitgevoerde ontwerp zijn er zowel in het exterieur als in het interieur: het gebruik van baksteen in combinatie met gele natuursteen, de per travee gekoppelde vensters gevat

²⁴ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorden, 1920, 18.

²⁵ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 7, Uitbreiding voor meisjes- en bewaarschool, 1914-1920.

²⁶ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorden, 1921, 92-93.

²⁷ VAN IMPE A. 2004: *Beknopte geschiedenis van Vilvoorde*, Nieuwkerken-Waas, 74.

²⁸ S.N. s.d.: *Dominicanenklooster* [online],

<http://vilvoordeanno.be/000%20Vilvoorde/centrum/dominicanen.html> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

²⁹ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 9, Bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926, plannen en bestek overdekte speelplaats, 1922.

³⁰ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 3, Plannen turnzaal en badinrichting, s.d., voorontwerp stortbaden door D. Francken, 1922.

tussen gemarkeerde lisenen, en de structuur van de douchecellen met een individuele kleedruimte per cel.

Franckens toelichtingsnota bij dit ontwerp is eveneens bewaard. Daarin benadrukte hij dat het badhuis enkel ter beschikking stond van de leerlingen van de school. De douches waren in twee zones verdeeld, namelijk deels toegankelijk vanuit de klassen en deels vanuit de turnzaal. Francken dacht daarnaast ook na over de combinatie van centrale verwarming en de afvoer van warm water en stoom. Francken stelde voor om de kleedkamers volledig te voorzien in gewapend beton, afgewerkt met gepolierde granito: "*ce procédé, que j'ai employé plusieurs fois avec succès, évite l'emploi de briques spéciales de provenances étrangères (...) et, dès lors, d'un prix beaucoup plus élevé que le système proposé*".³¹ De individuele douchecellen zouden worden voorzien van een bankje in pitchpine, twee kledinghangers, een spiegeltje, een gordijn, een zeepbakje en een aflatstop.

Bedenkingen en overleg met de provinciale overheid deden begin 1923 de plannen wijzigen en zorgden voor een situering van de speelplaats op de benedenverdieping van het gebouw met de turn- en badzaal. In een brief van mei 1923 oordeelde ook de minister van Wetenschappen en Kunsten in overleg met de bevoegde diensten dat het beter was om een gebouw met een verdieping op te trekken van ongeveer 24 op 12 meter, dat op de gelijkvloerse verdieping zou dienen als overdekte speelplaats en op de verdieping als turnzaal voor jongens en meisjes, en "*om reden harer dubbele bestemming zou de turnzaal voorzien zijn van 2 kleedkamers, van stortbadinrichtingen,...*".³² Ook andere ontwerpelementen die kenmerkend zijn voor het huidige uitzicht werden toen verder uitgewerkt, namelijk de nadruk op een weloverwogen verlichting en verluchting, en de wenselijkheid om twee toegangstrappen te voorzien.

Op een overzichtsplan van mei 1923 worden deze wijzigingen schetsmatig in beeld gebracht. De conciërgewoning werd aangeduid tussen enerzijds de bestaande directeurswoning en anderzijds het nieuwe volume. De nieuwbouw voorzag op de gelijkvloerse verdieping een overdekte speelplaats en de machinekamer en wasplaats bij het badhuis, en op de bovenverdieping de turnzaal en stortbaden met kleedkamer (zie bijlage 5.3, 14). De uiteindelijk gerealiseerde plannen van Daniël Francken dateerden van **2 maart 1923** en het lastenboek voor dit "**batiment à usage de gymnaste et bains douche annexé à l'École n°1**" werd goedgekeurd door de bestendige deputatie op 7 augustus 1923 (zie bijlage 5.3, 19-24).³³

Francken formuleerde in het lastenboek voor de conciërgewoning het gebruik van Papesteen voor de buitengevels op een fundering van witte breuksteen en verlevendigd met "*Pierre de taille de grand appareil en grès primaire du Condroz provenant des meilleures carrières à designer par l'architecte d'après des échantillons à lui soumettre*".³⁴ In het lastenboek voor de schoolvleugel was er sprake van een fundering in Boomse baksteen, pijlers en structurele elementen in gewapend beton. De gevels zouden uitgevoerd worden in Papesteen, in combinatie met witte baksteen in het formaat van Boom en zandsteen uit de Condroz, volgens dezelfde voorschriften als bij de conciërgewoning.

In het lastenboek volgde vervolgens een lange opsomming van de specifieke steensnede van alle bouwelementen en de natuursteenblokken waaruit ze waren opgebouwd (zie bijlage 5.3, 25). Behalve deze regelmatige blokken vroeg Francken specifiek om een aantal

³¹ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 9, Bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926, toelichtingsnota bij voorontwerp door D. Francken, 3 december 1922.

³² Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 9, bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926, briefwisseling, 1923.

³³ De plannen zijn echter slechts heel fragmentarisch bewaard in het stadsarchief. De bewaarde plannen zijn voornamelijk detailtekeningen. Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vergroting met conciërgewoning, turnzaal en douches, architect D. Francken en aannemer G. Doms, 1923-1924.

³⁴ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vergroting met conciërgewoning, turnzaal en douches, architect D. Francken en aannemer G. Doms, 1923-1924, Habitation de concierge, métré et devis estimatif.

ruw bewerkte blokken die door hun onregelmatige vormen zouden leiden tot het legpatroon 'opus incertum'. De mozaïeken dienden "à exécuter d'après des dessins à fournir par l'entrepreneur émanant d'un artiste décorateur agréé par l'architecte et placement au mortier de ciment".³⁵ Het buitenschrijnwerk combineerde voornamelijk beschilderde eik voor de vensters en deuren, met rode zilverspar voor de kroonlijst en de binnendeuren. Er waren ook drie vensters met metalen chassis voorzien, vermoedelijk ter hoogte van de achtergevel van het badhuis.

Het interieur van het schoolgebouw was volgens het lastenboek voorzien van vloeren in granito in de ingangen, het badhuis, de vestiaires, overlopen en de galerij; parket was voorzien in de turnzaal en de galerij. De trappen waren gerealiseerd in een combinatie van ijzer met eiken treden en balustrade. Voor het interieur van de conciërgewoning was er sprake van tegelvloeren, meer bepaald in "dalles d'usine" in de kelders en koer, en "céramique unie" van Jurbise of gelijkaardig, plankenvloeren, paneeldeuren en plinten in rode zilverspar, een beuken trap, en schouwen en venstertabletten in inlandse marmer. Eén van de fragmentarisch bewaarde ontwerpplannen van architect Francken toont de vloer van de overdekte speelplaats, aangelegd in een regelmatig patroon van tegels in porfiriet en voorzien van een centrale, kleurrijk uitgewerkte windroos (zie bijlage 5.3, 33; nog slechts deels bewaard in situ).³⁶

In het lastenboek waren de werken onderverdeeld in drie loten, meer bepaald:

- algemene bouw,
- afwerking,
- meubilering.

De aanbesteding van de algemene bouwwerken leidde tot de inzending van offertes door de Mechelse aannemers Jan Op de Beeck en Joseph Van Dessel enerzijds, en door de Vilvoordse *Entreprises Générales de Travaux Publics* van de gebroeders Doms (Vilvoorde, rue du Borght 119). De opdracht voor dit eerste lot werd toevertrouwd aan Doms, die de totale kostprijs voor het complex met de turn- en badzaal raamde op 549.374,46 frank, en de conciërgewoning op 62.784 frank.³⁷

Het tweede lot van de werkzaamheden bestond onder meer uit:

- de afwerking en vaste inrichting, zoals de bouw en installatie van de stortbaden;
- de voorziening en afvoer van water en stoom;
- de productie van stoom op lage druk voor de verwarming via radiatoren;
- de ventilatie van de ruimtes;
- de meubilering en inrichting van de wasplaats en linnenkamer;
- de elektrische installatie.

Ondanks de uitgebreide inzending van de in Elsene gevestigde *Installations Hygiéniques* Joseph-Corneille Van Elewyck, werd de realisatie van het badhuis voor de schoolkinderen toevertrouwd aan het huis *Compagnie Générale d'Hygiène*, gevestigd in Brussel (Rue Belliard 87).³⁸ Zij raamden de kosten op een totaal van 180.875 frank. Ze stonden niet enkel in voor de technische installatie op het vlak van verwarming, ventilatie, verlichting en waterdistributie en -afvoer. Ze voorzagen ook de douchecabines, de wasplaats en de meubilering van de ruimtes (zie bijlage 5.3, 26-31).

De realisatie van de douchecabines vormde met een kostprijs van 53.500 frank een relatief groot aandeel van de totale kostprijs. Deze omvatte onder meer 29 cabines uitgevoerd in geglazuurde baksteen met een hoogte van 1,5 meter (en een centrale muur van 2,15 meter), voorzien van een afsluiting met gordijnen, zitbankjes in geglazuurde baksteen,

³⁵ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 9, Bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926, lastenboek door D. Francken, 23 maart 1923.

³⁶ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 9, Bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926, plan vloer speelplaats door D. Francken, 5 januari 1925.

³⁷ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vergroting met conciërgewoning, turnzaal en douches, architect D. Francken en aannemer G. Doms, 1923-1924.

³⁸ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorden, 1924, 33.

een zeepbakje en twee kledinghangers per cabine.³⁹ Daarnaast voorzagen ze een grote cabine in geglazuurde baksteen voor de kinderen (met een hoogte van 1,5 meter), één grote wasbak met een lengte gelijk aan de cabine voor de kinderen, evenals meerdere wasbakken in gewapend beton en granito. Ook stelden ze voor om twee toiletten te voorzien in het badhuis, in de eerste cellen aan de zijde van de zijgevel. Ze dachten na over een efficiënt gebruik, waarbij gelijktijdig de kledij van de kinderen gewassen kon worden in de aanwezige wasplaats.

Voor de meubilering van de turnzaal werden offertes ingediend door Julien Verdonck, fabrikant van turntoestellen uit Gent (Boulevard des Martyrs 163), en door de Brusselse fabrikanten A. & E Van Neck.⁴⁰ De levering en plaatsing van het gymnastiek materiaal werden toegekend aan Verdonck voor de geraamde kostprijs van 24.580,35 frank.⁴¹

De werken waren voltooid in 1925 en werden door schoolbestuurder E. Backx geprezen: "*niettegenstaande den geringen prijs, is [het] een der schoonste schoolgebouwen van den omtrek*".⁴² Toen Doms in 1928 nog steeds niet volledig was betaald voor het uitgevoerde werk, prees hij eveneens "*den schitterenden uitslag die ik bekomen heb bij het uitoefenen dezer onderneming*".⁴³ Het was niet alleen omwille van de esthetiek of constructie dat het gebouw werd bewonderd. De hygiënische insteek en moderne opvatting van het gebouw leidde ertoe dat het badhuis op initiatief van de *Compagnie Générale d'Hygiène* werd bezocht in juli 1925 tijdens het *Congrès des Hygiénistes*, bestaande uit vertegenwoordigers uit Frankrijk, Italië, Engeland, Japan, Zwitserland, Nederland en Spanje.⁴⁴

1.2.2.3. Tot een gebruik als openbaar badhuis en latere aanpassingen

Het voorhanden bronnenmateriaal maakt duidelijk dat het badhuis initieel enkel ten dienste stond van de schoolkinderen. In 1930 werd er in het gemeenteverslag melding gemaakt van een studie voor de realisatie van een stedelijke badkom met aanhorigheden, stortbaden en badkuipen.⁴⁵ Vanuit een gelijkaardige bezorgdheid omtrent hygiëne werden de stortbaden in de Vestenstraat aangepast en uitgebreid voor de openstelling voor het grote publiek (zie bijlage 5.3, 34-35). De Brusselse *Compagnie Générale d'Hygiène* deed in april 1933 een voorstel van 9.575 frank om de waterleidingen van de 29 bestaande douches aan te passen, zodat ze opengesteld konden worden voor het volk.⁴⁶ De in decoratieve keramische tegels en geëmailleerde baksteen gespecialiseerde firma *Majoliques de Hasselt* diende rond dezelfde periode een offerte in.

Vermoedelijk was het echter de Brusselse tegelspecialist Lucien Claes (Rue du Croissant 12) die deze werken kreeg toegekend. Hij bevestigde op 13 april 1933 de uitvoering van de werken aan de bekleding en tussenwanden van de douchecabines voor een totaal van 10.500 frank. Claes combineerde in zijn voorstel voor de verhoging van de cabines de recuperatie van gedemonteerde tegels met nieuwe baksteen "*identiquement les mêmes que celles que j'ai mises en oeuvre à cette installation a 1925*".⁴⁷ Blijkbaar had Claes dus ook een hand gehad in de eerste bouwfase van het badhuis, hoewel dit niet in de archiefstukken getraceerd kon worden.

De effectieve openstelling van de stortbadinrichting vond plaats op 25 augustus 1933 en beperkte zich toen tot vrijdag, zaterdag en zondag.⁴⁸ Tijdens de eerste vier maanden telde

³⁹ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 9, Bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926.

⁴⁰ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vergroting met conciërgewoning, turnzaal en douches, architect D. Francken en aannemer G. Doms, 1923-1924.

⁴¹ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorden, 1924, 33.

⁴² Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorden, 1925, 52.

⁴³ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926.

⁴⁴ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926.

⁴⁵ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorden, 1930, 34.

⁴⁶ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vergrotingswerken stortbaden, 1933.

⁴⁷ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vergrotingswerken stortbaden, 1933.

⁴⁸ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorden, 1933, 33.

het badhuis al 11.330 bezoekers. De baden bleven op bepaalde momenten voorbehouden aan schoolkinderen aan een verminderd tarief.⁴⁹ Kort na de openstelling van het badhuis in de Vestenstraat vatte de gemeente het plan op om een nieuwe badinrichting met eveneens 30 douches te realiseren aan de Bolwerkstraat.⁵⁰ De uitvoering hiervan werd toevertrouwd aan de gebroeders Doms, en de technische uitrusting aan Raquet.⁵¹ Vanaf de voltooiing ervan omstreeks 1939-1940 werden de inkomsten van de stortbadinrichting samen vermeld in de jaarverslagen. Het maximaal aantal betaalde baden in de periode 1940-1964 werd geregistreerd in 1956, meer bepaald 74.733 baden. In 1964 waren er nog 55.616 betaalde baden geregistreerd.

De gemeentelijke jaarverslagen wijzen op een regelmatig onderhoud van de gebouwen, waaronder schilderwerk van deuren, vensters en muren, de vernieuwing van de dakbedekking en verlichting, de heraanleg van de speelplaats, het vernieuwen van de sanitaire voorzieningen,... In 1926 werd bijvoorbeeld ook de aanpalende directeurswoning volledig beschilderd aan het exterieur.⁵²

In de gemeenteraadszitting van 28 januari 1949 werd opgemerkt dat de stortbaden in de Vestenstraat volledig versleten waren, en dus hoogdringend vervangen moesten worden.⁵³ Al in 1948 was een bestek opgemaakt voor de vernieuwing van de uitrusting van de badinrichting en veranderingswerken aan de verwarming van de vleugel, voor een totaal van 1.308.454,67 frank.⁵⁴ De stortbaden zelf zouden behouden blijven. De vernieuwing betrof voornamelijk de technische installatie in de stook- en wasplaats, de ketels, leidingen en kranen, evenals het schrijnwerk met aluminium ramen (zie bijlage 5.3, 36-47).

De werken werden in meerdere loten onderverdeeld en werden uiteindelijk gegund aan aannemer Emiel Veyt uit Buggenhout (Scheldestraat 9) voor de algemene verbouwingswerken en Jos Raquet uit Vilvoorde (Steenweg Leuven 158) voor de verwarmings- en warmwaterinstallatie. De werken werden gelijktijdig uitgevoerd van circa juni 1951 tot februari 1952, voor respectievelijk 843.461,94 frank en 718.127,24 frank.⁵⁵ Op dat moment vernieuwde de *Entreprises Générales d'Electricité* van Nicolas Nilens uit Vilvoorde (Kruisboogschuttersstraat 35) ook de elektrische verlichting in de badinrichting, turn- en speelzaal. In 1955 werd de parketvloer van de turnzaal vernieuwd door de firma Parqueterie Leopold uit Brussel.⁵⁶

Het leerlingenaantal was tijdens deze decennia stelselmatig afgenomen en op 1 januari 1957 fuseerde de meisjes- en jongensschool tot één gemengde school. De schoolbevolking nam verder af door de verhuis van gezinnen naar een nieuwe woonwijk aan de overkant van het kanaal.⁵⁷ In 1964 telde de school nog zo'n 85 leerlingen (44 jongens en 41 meisjes) in de lagere school en 69 leerlingen (38 jongens en 31 meisjes) in de bewaarschool.⁵⁸

In 1965-66 werden plannen en een raming gemaakt voor de vernieuwing van de dakbedekking en kroonlijsten van het gebouw met turnzaal, evenals van het klassengebouw (zie bijlage 5.3, 48).⁵⁹ Ook in de tweede helft van de jaren 1960 werden

⁴⁹ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorden, 1933, 33.

⁵⁰ VAN IMPE A. 2004: *Beknopte geschiedenis van Vilvoorde*, Nieuwkerken-Waas, 84.

⁵¹ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorde, 1938, 28.

⁵² Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorden, 1926, 103.

⁵³ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vernieuwing van de badinstelling en veranderingswerken der tuin- en speelzaal, 1949-1952.

⁵⁴ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorde, 1948.

⁵⁵ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorde, 1952, 37; Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vernieuwing van de badinstelling en veranderingswerken der turn- en speelzaal, 1949-1952.

⁵⁶ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorde, 1955, 38.

⁵⁷ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorde, 1957, 57.

⁵⁸ Stadsarchief Vilvoorde, Verslag over het bestuur en den toestand der zaken van Vilvoorde, 1964, 69.

⁵⁹ Stadsarchief, School Vestenstraat, Vernieuwing van de dakbedekkingen op het klassengebouw en op de turnzaal, 1965-1967.

er plannen gemaakt voor veranderings- en moderniseringswerken. Dit betrof voornamelijk een totale aanpassing van het achterliggende schoolgebouw uit 1908 met een nieuwe gevelbekleding, een wijziging van de vensteropeningen en het interieur (niet uitgevoerd).

Briefwisseling uit 1976 wijst eveneens op plannen voor een verbouwing van de badinstallatie tot refter of judolokaal.⁶⁰ Deze werken zouden een grote impact hebben gehad op zowel de volledige badinrichting als de ingang en traphal tot dit niveau. Niet alleen de omvorming tot refter zou omvangrijke en dure werken tot gevolg hebben, ook bij de omvorming tot judolokaal zou slechts een beperkt aantal douchecabines bewaard blijven. Hierin werd ook opgemerkt: "*de douchecellen verkeren nog in een uitstekende staat en kunnen nog steeds gebruikt worden*".⁶¹ Het was vermoedelijk echter niet deze laatste bemerking die de uitvoering van de werken verhinderde. Gezien de ongunstige ligging in de nabijheid van de fabriekssite *Forges de Clabecq*, werd beslist om de school voor buitengewoon onderwijs over te hevelen naar de stedelijke school aan de Schaarbeeklei.⁶² De vierde graad van de beroepsafdeling van de school voor buitengewoon onderwijs bleef wel aan de Vestenstraat gevestigd, maar de ingrijpende werken aan de schoolgebouwen werden niet uitgevoerd.

Voor de periode na 1976 zijn weinig bronnen bewaard omtrent de werken die eventueel plaatsvonden. De badzaal werd circa 2000-2005 gemoderniseerd. De ruimte werd uit energie-overwegingen in tweeën gedeeld. De ene helft (zijde Vestenstraat) bleef onaangeroerd en wordt tot op heden gebruikt als opslagruimte. In de andere helft werd het plafond verlaagd en werden de water- en elektriciteitsleidingen gerenoveerd.⁶³ De douchecellen met hun karakteristieke faiencetegelbekleding bleven behouden evenals de oorspronkelijke afvoerbakken en de aparte ruimte voor kinderen onder de negen jaar. Een mondelinge bron bevestigde dat 5 à 10 jaar geleden de voorgevel aan de Vestenstraat werd gerestaureerd, op uitzondering van de mozaïekpanelen.⁶⁴ Tot op heden zijn de gebouwen in gebruik door school de Vest voor stedelijk aangepast beroepsonderwijs.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

1.3.1. Ruimtelijke context en inplanting

Gemeenteschool nummer 1 is gelegen ten noorden van de historische stadskern van Vilvoorde. De site bevindt zich op de hoek van de Vestenstraat met Achterham, respectievelijk door deze straten begrensd ten zuidoosten en ten zuidwesten, met aan de noordwestzijde een parking. Ten noordoosten kijkt de site uit op de achtergevels van de rijbebouwing aan de Marius Duchéstraat. De site wordt aan haar noord-, oost- en zuidzijde omringd door een dichte, stedelijke bebouwing, terwijl zich ten westen een grootschalig, heden onbebouwd gebied uitstrekt tot aan een aftakking van de Zenne en achterliggend het Zeekanaal Brussel-Schelde. Deze gronden waren sinds 1914 ingenomen door de Cokesdivisie van de *S.A. Forges de Clabecq*, die een grootschalig fabriekscomplex uitbouwde, aangevuld met woningen voor het personeel en de directeur. De gebouwen werden na sluiting van de fabriek ontmanteld in 1987-1988.⁶⁵

De schoolsite omvat gebouwen uit meerdere bouwfases, die geschikt zijn rond een geplaveide, deels met gras begroeide en beboomde speelplaats. Aan de zuidzijde ter hoogte van Achterham is de speelplaats ommuurd. Deze gecementeerde ommuring sluit vormelijk aan bij de bouwfase van 1908 en wordt doorbroken door een recenter

⁶⁰ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 23, aanpassingswerken badinstallatie, 1976.

⁶¹ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 23, aanpassingswerken badinstallatie, 1976, Beschrijving der werken.

⁶² VERHEYDEN A.L.E. 1974: *Vilvoordse scholen, vroeger en nu (1500 t/m 1974)*, Vilvoorde, 116.

⁶³ KENNES H. 2005: *Stedelijke school De Vest* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/70541> (geraadpleegd op 12 september 2018).

⁶⁴ Mondelinge informatie verkregen van de conciërge (6 september 2018).

⁶⁵ KENNES H. 2005: *Slachthuisstraat* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/109027> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

toegangshekken. Achterin de speelplaats, ten noordwesten, strekken zich twee, L-vormig ingeplante klassenvleugels uit, die dateren uit de vroegste bouwfase van 1908. Langs de Vestenstraat bevindt zich de eclectisch getinte straatvleugel van 1923-1924 (nummer 14) naar ontwerp van architect Daniël Francken met rechts aangrenzend, de heden bepleisterde en wit geschilderde directeurswoning (nummer 12) uit 1908.

1.3.2. Exterieur

De straatvleugel met badhuis en turnzaal is opgevat als een eclectisch getinte baksteenbouw van tien traveeën en twee bouwlagen onder een schilddak (heden afgedekt met roofing ter vervanging van cementleien). De lijstgevel wordt afgelijnd door een omlopende houten kroonlijst op modillons. Het parement van rode baksteen in kruisverband wordt verlevendigd door het gebruik van regelmatige blokken gele/grijsbeige zandsteen uit de Condroz, toegepast als lekdrempels, tussendorpels en lateien van de vensters, als kordons, als omlijsting van de toegangspoorten en als plint. De met deze zandsteen afgelijnde plint is ingevuld met breuksteen van witte natuursteen, en vormt samen met de tot kordons doorgetrokken lateien en lekdrempels een horizontale belijning van de hoofdzakelijk verticaal gestructureerde gevel. De voorgevel wordt sterk geaccentueerd en geritmeerd door gevelhoge lisenen, waartussen gekoppelde rechthoekige vensters zijn gevat, voorzien van bakstenen tussenstijlen en decoratief geaccentueerde lateien, tussendorpels en lekdrempels, op zandstenen consooltjes of modillons (bovenverdieping). In de drie linkertraveeën ter hoogte van de voormalige stookplaats met daarboven het badhuis zijn telkens drie vensters voorzien, terwijl vier vensters per travee de voormalige speelplaats en sportzaal verlichten in de rechtertraveeën. De bovenvensters zijn voorzien van bovenlichten en de modillons in hun borstweringen lijnen vlakken af, die ingevuld zijn met ruitvormen in witte, geglazuurde baksteen, afgewisseld met verluchttingsroosters. Dit decoratief spel met rode en witte baksteen is ook aanwezig in de bakstenen banden in zaagtandverband die de benedenvensters aan de bovenzijde aflijnen. De decoratieve banden lijnen een centraal gevelfries af tussen de vensterregisters, bestaande uit mozaïekpanelen tussen horizontale, getrapte zandstenen lijsten. De mozaïeken beelden didactische spreuken uit, weergegeven in een decoratieve, art-nouveauegetinte omlijsting, met van links naar rechts de vermeldingen:

- "Oefening geeft/ moed kracht en/ zuiver bloed"
- "Frisch water/ baart/ frisch verstand"
- "Vuile handen/ veroorzaken/ dikwijls ziekte"
- "Adem goed baad u goed/ t is gezondheid/ voor uw bloed"
- "Kloekheid en verstand/ houden/ nauw verband"
- "Gezondheid is de grootste/ schat - wie haar verliest/ die weet wel wat"
- "t Rein en zuiver kind/ wordt/ door elk bemind"
- "Reinheid des lichaams/ is teeken van/ reinheid der gevoelens"
- "Reinheid in de jeugd/ brengt reinheid/ in 't gansch leven"

De regelmatige traveeën worden in de vierde travee onderbroken door een licht breder uitgewerkte travee, die voorzien is van vijf bovenvensters en op de benedenverdieping van een rondboogpoort in een zware zandstenen omlijsting. Het mozaïekpaneel vermeldt in deze travee "Stortbaden/ Turnzaal". Al het schrijnwerk van vensters en deuren werd vernieuwd, mogelijk naar oorspronkelijk model.

Het materiaalgebruik, de plint en de kroonlijst worden doorgetrokken tot de zuidwestelijke zijgevel. Deze gevel van vijf traveeën wordt geritmeerd door per twee gekoppelde rechthoekige vensters, voorzien van zandstenen lekdrempels, lateien en tussendorpels (bovenvensters). De linkertravee is op de benedenverdieping voorzien van een later ingebracht, hoog geplaatst gekoppeld venster, boven een blinde, ondiepe, rondboogvormige gevelnis. Dit blijkt op basis van de ontwerpplannen initieel een open toegang tot de kolenkelder geweest te zijn.

De achtergevel getuigt van een soberdere uitwerking en is voorzien van een parement in zichtbare bruine baksteen (heden beschilderd op de benedenverdieping) op een plint van zand- en hardsteen, en wordt regelmatig geopend door rondboogvormige muuropeningen ter hoogte van de voormalige speelplaats en van de turnzaal, en door drie bredere steekbogige vensters ter verlichting van het badhuis. De benedenverdieping van deze uiterst rechtse traveeën werd aangepast in de vroege jaren 1950, waarbij twee kleine getoogde vensters werden vervangen door een brede rechthoekige schuifpoort, die heden nogmaals werd aangepast.

De vleugel wordt ten noorden geflankeerd door de voormalige portierswoning, die een doorgang vormt tot een tweede trapzaal en de achterin gelegen schoolvleugels. De portierswoning bestaat uit twee verspringende traveeën en dito bouwlagen. De linkse travee met de toegang springt licht terug, is voorzien van een plat dak en wordt afgelijnd door een lijst in zandsteen uit de Condroz. De rondboogpoort is net als de andere ingepast in een zware zandstenen omlijsting. De daarboven aangebrachte vermelding "SCHOOL N°1" is eveneens uitgevoerd in natuursteen en is ingepast tussen de deuromlijsting en de bovenvensters. Deze drie vensters zijn voorzien van hoekkettingen, lekdrempels en een hoofdgestel in zandsteen, en worden gescheiden door bakstenen tussenstijlen. De rechtertravee is uitgewerkt als een lijstgevel afgelijnd door een omlopende houten kroonlijst op modillons, en geopend door twee rondboogvensters op de benedenverdieping en drie gekoppelde, rechthoekige bovenvensters. De uitwerking neemt het materiaalgebruik van de vleugel met de baden en turnzaal over, en combineert baksteen met zandsteen uit de Condroz voor de booglijsten van de benedenvensters, de doorgetrokken lateien, de tussenstijlen, de lekdrempels, de steigergaten en de plint, die doorbroken wordt door vier getraliede keldervensters. Het schrijnwerk is eveneens vernieuwd.

De overige gebouwen van de schoolsite vallen buiten de afbakening van de bescherming, maar illustreren wel de voorgeschiedenis van de school. Ten noorden van de portierswoning bevindt zich de voormalige onderwijzers- of directeurswoning (Vestenstraat nummer 12), opgevat als een traditioneel enkelhuis uit de vroege 20ste eeuw van twee traveeën en twee bouwlagen boven een souterrain, onder een mansardedak met een oeil-de-boeuf en een dakkapel. Het verankerde bakstenen parement is sinds lang bepleisterd en beschilderd, en wordt verlevendigd en gestructureerd door blauwe hardsteen, toegepast als plint, kordons, decoratief uitgewerkte booglijsten met sluitsteen, aanzetstenen en lateien. Het schrijnwerk is volledig vernieuwd, op uitzondering na van een verzorgd uitgewerkt houten windbord, aangebracht tegen de dakgoot. Ten noorden van de woning is er een vernieuwd toegangshek tot het achterliggende schoolgebouw aanwezig.

De schoolgebouwen achteraan zijn L-vormig ingeplant en tellen heden allebei twee bouwlagen. De noordelijke vleugel was initieel eenlagig, maar werd later door een uitbreiding van de meisjesschool vergroot met één bouwlaag tot het huidige uitzicht (zie ook de bouwnaad). De gecementeerde, verankerde lijstgevels worden geopend door deels gekoppelde segmentbogige muuropeningen. Het zadeldak van de noordwestelijke vleugel werd na zware stormschade in 1990 vervangen door een plat dak. Inwendig bewaren de schoolgebouwen enkele metalen, decoratief uitgewerkte trappen met bijhorende trappalen, evenals een typische planindeling met grote vensterpartijen die de klaslokalen verlichten.

1.3.3. Interieur

De straatvleugel van 1924 omvat op de benedenverdieping van zuidwest naar noordoost de voormalige stookplaats en wasplaats van het badhuis, de inkom en trapzaal tot het badhuis en de turnzaal, de voormalige overdekte speelplaats, een tweede trapzaal tot de turnzaal en tot de voormalige portierswoning ernaast. De portierswoning is voorzien van een eigen traphal die uitmondt in de trapzaal van het schoolgebouw. De trapzalen doorsnijden de volledige diepte van het gebouw en vormen zo ook een doorsteek tot de

achterliggende speelplaats en de oudere schoolgebouwen. Op de bovenverdieping bevinden zich van zuidwest naar noordoost het badhuis, de trapzaal met voormalige kleedkamer, de turnzaal met galerij aan de zuidwestzijde, de tweede traphal, en afgescheiden hiervan de bovenverdieping van de voormalige portierswoning.

Het badhuis en de turnzaal zijn toegankelijk vanuit de trapzaal in de vierde travee, die achteraan uitgeeft op de speelplaats via een in een getoogde muuropening gevatte, vernieuwde toegangsdeur. Deze trapzaal werd vermoedelijk sinds de aanpassingswerken circa 1950 voorzien van een tochtportaal met dubbele toegangsdeur (heden vernieuwd). Blikvanger in de trapzaal zelf is de bewaarde ijzeren bordestrap naar ontwerp van architect Francken, voorzien van twee aanzettreden in granito, een open structuur, een ijzeren leuning en een decoratief uitgewerkte ijzeren trappaal, evenals houten treden, bordessen en handgreep. Zowel de trappaal als de leuning waren voorheen voorzien van bijkomende decoratie in de vorm van een bekroning met uitstekende metalen elementen, die uit veiligheidsoverwegingen werden verwijderd.⁶⁶ Architect Francken voorzag initieel gepolierde granito als vloer voor deze ruimte. De afwerking van zowel het toegangsportaal als de trapzaal werd echter aangepast omstreeks 1950-1953, toen de badinrichting werd gerenoveerd. Heden bestaat de vloer op beide verdiepingen uit vierkante, grijs gevlamde tegels met een boord en plint in gelijkaardige, bruinoranje gevlamde tegels. Ook de lambrisering in rechthoekige, geglazuurde gele tegels met een horizontale lijn in zwarte tegels bovenaan langs de wanden en getrapt uitgevoerd langs de trap, dateert van deze periode. Op dit moment werd ook het kader voor de deurmat voorzien in het portaal en werd in de zuidwestelijke wand een toegangsdeur voorzien tot de toen ingebrachte toiletten. Deze toiletten nemen een deel in van de voormalige stook- en wasplaats, die toegankelijk is vanuit de trapzaal. Op hetzelfde moment werden ook toiletten voorzien in een tussenverdieping, bereikbaar vanaf het eerste bordes van de trap en heden in gebruik als opslagruimte.

De stook- en wasplaats bevonden zich in de drie zuidelijke traveeën van de vleugel en sloten aan bij het bovenliggend badhuis. Initieel was ze voorzien van een grote stookruimte met een kolenkelder aan de achterzijde en centraal ruimte voor de verwarmingsinstallatie en boilers, evenals een was- en linnenkamer aan de straatzijde. De inrichting was hoogstwaarschijnlijk erg functioneel, waardoor de structuur van de bakstenen wanden en een betonnen draagconstructie van de bovenverdieping zichtbaar was. Deze ruimte werd in meerdere fasen aangepast en heringericht, onder meer voorzien van een tussenverdieping met stookplaats circa 1950-1953 (opnieuw verwijderd). Heden is ze aan de straatzijde in gebruik als klaslokaal, voorzien van een vernieuwde vloer en verlaagd plafond.

In de trapzaal is centraal ten noordoosten een toegang voorzien tot de voormalige overdekte speelplaats. Deze ruimte is heden afgesloten aan de achterzijde en in gebruik als atelier. De functionele inrichting van de ruimte maakt de structuur van de ruimte afleesbaar. Francken maakte in 1925 een ontwerp voor de vloer, opgebouwd uit vierkante natuurstenen tegels, geplaatst in een regelmatig patroon van vlakken. Centraal in het symmetrisch ontwerp was een vierkant uitgespaard, die ingevuld is met een windroos, uitgevoerd in verschillende kleuren gepolierde granito, afgelijnd met zwarte mozaïeksteentjes. Een deel van de eenvoudige betegeling en een noordwestelijk deel van de windroos zijn nog bewaard. Een groot deel van de vloer en de windroos werden voorzien van een laag cement.

Oorspronkelijk was er ook centraal in de noordoostelijke wand een doorgang tot de tweede trapzaal voorzien. De omlijsting is bewaard, maar de doorgang is afgesloten. Deze trapzaal, gesitueerd in de linkertravee van de conciërgewoning, is sober afwerkt met beschilderde bakstenen muren en een vernieuwde betegelde vloer. Enkel de bovenverdieping van de trapzaal bewaart de origineel voorziene vloer in gepolierde granito,

⁶⁶ Mondelinge informatie verkregen van de conciërge (6 september 2018).

afgelijnd met mozaïeksteentjes. De trap is gelijkaardig aan deze in de trapzaal tot het badhuis, namelijk een metalen bordestrap ontworpen door Francken, voorzien van een decoratief uitgewerkte leuning en trappaal, een aanzet in granito en afwerking met hout.

In de noordoostelijke wand is centraal een toegangsdeur aanwezig tot de voormalige portierswoning, gesitueerd in de uiterst rechtse travee. Deze toegang geeft uit in de trapzaal van de woning, die loodrecht gesitueerd is ten opzichte van de trapzaal van de hoofdvleugel. De trapzaal bewaart de houten bordestrap, weliswaar voorzien van een recentere bekleding. Ook de afwerking van de verschillende ruimtes onderging aanpassingen door de omvorming van de woning tot kantoren.⁶⁷ De planindeling bleef echter afleesbaar met telkens een kamer aan de voor- en achterzijde, en op de benedenverdieping een achterbouw.

Op de bovenverdieping bevindt zich in de drie zuidwestelijke traveeën het badhuis, toegankelijk vanuit de eerste trapzaal. Hoewel de technische installatie (verwarming, elektriciteit, leidingen en kranen) meermaals werd aangepast, bewaart de ruimte de originele badinrichting van 1924. Deze bestaat uit 29 afzonderlijke douchecellen, drie bijkomende cellen en één grotere wasvoorziening voor de kinderen jonger dan negen jaar. De individuele cellen zijn symmetrisch per twee gekoppeld en geschikt in vier rijen evenwijdig aan de Vestenstraat, waarbij de middelste rijen rug en rug zijn geplaatst en zo een centraal blok vormen. Elke cel wordt heden afgelijnd aan de voor- en bovenzijde door een metalen structuur, waar deurtjes zijn aan bevestigd. Oorspronkelijk waren de cellen enkel met een gordijn afgesloten. Inwendig zijn ze tweeledig opgevat met aan de zijde van de gang telkens een kleedruimte, voorzien van een verhoogde vloer in gepolierde granito, en daarachter een verdiepte douchekuip en zittrede, afgewerkt met een kenmerkende betegeling van witte geglazuurde tegels. Deze betegeling is ook doorgetrokken als lambrisering en afwerking van de betonnen binnen- en buitenwanden van de cellen. In de betegeling zijn ook tegels voorzien met geïntegreerde kledinghaakjes (twee per cel) en zeepbakjes. De cellen waren initieel slechts 1,5 meter hoog, aangezien ze oorspronkelijk enkel voor de schoolkinderen waren bedoeld. Ze werden tot de huidige hoogte verhoogd (met vijf lagen baksteen) toen het badhuis in de vroege jaren 1930 werd opengesteld voor het volk. De vloer van de kleedruimtes per cel sluit aan bij de vloer van de volledige ruimte, die ook uitgewerkt is in gepolierde granito, afgeboord met witte mozaïeksteentjes en voorzien van rijen afvoerroosters.

In het centrale blok zijn tegen de zuidwestelijke zijgevel twee toiletten voorzien. Deze cellen zijn hoger opgetrokken en zijn qua materialen gelijkaardig uitgewerkt als de douchecellen. In de noordoostelijke hoek is een ruimere inloopcel voorzien, waarbij niet alleen de vloer maar ook de lambrisering uitgevoerd is in gepolierde granito. De wasplaats voor de kleine kinderen is gesitueerd in de westelijke hoek en omvat 11 open kleedhokjes die hun oorspronkelijke hoogte behielden en die gelijkaardig zijn afgewerkt als de afzonderlijke kleedruimtes: een vloer in granito en met faience afgewerkte wanden, voorzien van twee tegels met kledinghaakjes. Tegen de noordwestelijke wand is een langgestrekt wasbassin ingewerkt, voorzien van een verdiepte kuip, een zittrede en zeepbakjes ingewerkt in de betegeling.

Het centrale blok creëert een scheiding van het badhuis in twee zones, die beide toegankelijk waren vanuit de centrale doorgang en oorspronkelijk tot aan het plafond in een open verbinding stonden met elkaar. Uit energetische overwegingen werden beide van elkaar afgesloten met een wand en werd het noordwestelijk deel gerenoveerd en voorzien van een verlaagd plafond. Deze renovatie had vooral betrekking op de leidingen voor water en elektriciteit. De zone ten zuidoosten, grenzend aan de Vestenstraat, bleef onaangeroerd en is momenteel niet langer in gebruik als badhuis, maar doet dienst als opslagruimte. De toegangsdeurtjes van de cellen werden gedemonteerd. Ze illustreert de functionele afwerking van de ruimte boven de betegeling van de stortbaden, namelijk een sobere bepleistering van de wanden en de betonstructuur van het plafond.

⁶⁷ De huidige conciërgewoning bevindt zich in de voormalige woning van de hoofdonderwijzer of directeur, Vestenstraat nummer 12.

De trapzaal tot het badhuis leidt ten noordoosten naar de turnzaal. Deze doorgang wordt aan weerszijden geflankeerd door later toegevoegde kleedkamers. Aan de zuidwestzijde van de sporthal is een galerij voorzien, toegankelijk via een houten trap en afgesloten met een houten balustrade, die overeenstemt met ontwerpplannen van Francken. In de turnzaal is de constructie duidelijk afleesbaar, namelijk de wanden in zichtbaar metselwerk (op uitzondering na van de zuidwestelijke wand beschilderd met graffiti), het zichtbare metalen dakspant, opgebouwd uit een vakwerk van 16 vakken, en de zichtbare dakconstructie. De vloer is voorzien van een vernieuwd parket in visgraatverband.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens meerdere plaatsbezoeken op 3 juli 2017 en 6 september 2018. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Behoudens verborgen gebreken, bevindt het gebouw zich in een relatief goede bouwfysische toestand.

De gevel werd enige jaren geleden opgefrist en bevindt zich dus in een erg verzorgde staat. De mozaïeken werden toen echter niet gereinigd of gerestaureerd. Sommige mozaïekpanelen in de voorgevel vertonen hiaten, voornamelijk het grotere paneel in de vierde travee met vermelding "Stortbaden/ turnzaal". Mozaïeksteentjes van de panelen, die tijdens recent stormweer in 2018 zijn losgekomen, worden bewaard met het oog op toekomstig herstel.⁶⁸

Sommige onderdelen van het gebouw hebben nood aan onderhoud. Zo vertoont de kroonlijst ter hoogte van de achtergevel schade in de vorm van afbladderende verf.

In het zuidoostelijke, onaangeroerde gedeelte van het badhuis zijn er sporen van aantasting door zwarte schimmel op de wanden en een algemene vochtproblematiek, zichtbaar onder meer in de afbladderende beschildering van het plafond. Dit deel van het badhuis heeft instandhoudingswerken nodig.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.1. Het hygiënediscours in de context van industrie en onderwijs

2.1.1.1. Hygiënebewustzijn: van luxueuze baden tot baden voor het volk

De ontwikkeling van de badcultuur tijdens de 19de eeuw werd gestimuleerd door drie stromingen: de opkomst van een elitaire badinrichting, de uitbouw een openbare hygiënezorg en een heropleving van het zwemmen, in eerste instantie vanuit hygiënische overwegingen, maar later ook louter beschouwd als sport en ontspanning.⁶⁹ De inrichting van een openbare badinstelling in Vilvoorde kaderde binnen de toenemende zorg om de volksgezondheid, voornamelijk omwille van de industriële context, en sluit aan bij de ontwikkeling van het baden in grootsteden zoals het nabijgelegen Brussel. De voorlopers van de publieke baden voor de arbeidersbevolking uit het eerste decennia van de 20ste eeuw, zagen in Brussel al het licht vanaf het derde kwart van de 18de eeuw. Omstreeks 1750 was er immers al een toename van het belang dat werd gehecht aan lichaamshygiëne

⁶⁸ Mondelinge informatie verkregen van de conciërge (6 september 2018).

⁶⁹ Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier DW002430 Publieke vrijetijdsarchitectuur in Bredene, Brugge, De Haan, Ieper, Kortrijk, Middelkerke (S.N. 2009).

en werd de therapeutische werking van koud water herontdekt.⁷⁰ De eerste Brusselse badhuizen richtten zich echter op een welgesteld publiek en bestonden uit een uitgebreid en gevarieerd complex aan stort- en stoombaden, waarbij eveneens warm water werd benut in het kader van hygiëne en voor therapeutisch gebruik.⁷¹ De Oostendse chirurg J. Dubar schreef meerdere traktaten over het baden, en stelde bijvoorbeeld dat: "*S'il est vrai que l'hygiène, cette partie essentielle de la médecine, soit mère de la santé, il ne l'est pas moins que les Bains sont, de tous les moyens qu'elle emploie, celui qui contribue le plus puissamment à la conservation & à la bonne harmonie du système*".⁷² Koude baden tijdens de zomer en warme tijdens de winter beschouwde Dubar als uiterst voordelig, niet alleen voor de gemoedstoestand en voor het uiterlijk, maar vooral als een genezend én preventief middel bij fysieke kwalen.

Het toenemend bewustzijn omtrent hygiëne zou gedurende de 19de eeuw leiden tot brede maatschappelijke veranderingen op het vlak van bijvoorbeeld watervoorziening en riolering. Ook de lagere klassen, die onder druk van de industrialisatie sterk toenamen, werden hierbij niet vergeten maar kregen pas veel later toegang tot een betere levensstandaard. In andere, sterk geïndustrialiseerde landen kwam hier al vroeger aandacht voor. Zo werd in Liverpool (Engeland) al in 1828 een eerste badhuis voor het volk opgericht, waarna andere badhuizen volgden voor verschillende lagen van de bevolking. Het model van een publiek badhuis, gecombineerd met een wasplaats en overdekt zwembad, was het *Frederick Street Bath and Washhouse* (1842), dat zowel op nationaal als op ruim internationaal vlak – van Europa tot de Verenigde Staten – model zou staan.⁷³

Belgisch minister van binnenlandse zaken Charles Rogier wees de provincies al in 1850 op de verdiensten van de Engelse baden en de gunstige impact voor de arbeidersklasse: "*La réunion de bains et de lavoirs dans un même établissement, destiné spécialement à l'usage des ouvriers et des indigents, doit être regardée comme une heureuse combinaison. Des données certaines permettent d'apprécier les bienfaits que ces institutions sont appelées à répandre, et l'influence salutaire qu'elles peuvent exercer sur la condition physique et sur l'état moral de la classe ouvrière dans les localités populeuses*".⁷⁴ Men raakte er echter al snel van overtuigd dat dit niet enkel de arbeiders ten goede zou komen, maar ook het algemeen nut. Uiteindelijk werd er in Brussel één badinstelling naar Engels model gebouwd, namelijk de *Bains Economiques*, gebouwd in 1854 naar ontwerp van architect-hygiënist Wynand Janssens in de Marollenwijk (gesloopt in 1953). Het grootschalige ontwerp zou afgezwakt worden in de uitvoering en uiteindelijk geen zwembaden en therapeutische baden omvatten. Wel waren er dertig baden voorzien, die opgevat waren als individuele cabines, voorzien van een grote zinken badkuip in een eiken bekisting, een spiegel, een kapstok en een los plankier. Qua architectuur werd gekozen voor een sobere eclectische gevel: "*gebouwen voor het volk moesten uiterlijk bescheiden zijn, passend bij de levensomstandigheden van degenen voor wie ze waren bedoeld*".⁷⁵ Ook bijvoorbeeld in Luik (1854) en Verviers (1868) kwamen individuele baden tot stand, meestal in combinatie met een zwembad en een wasplaats. Die combinatie zou echter minder rendabel blijken en op termijn verdwijnen.⁷⁶ Ook in Gent werd al in de jaren 1870 gesteld dat: "*rendre*

⁷⁰ RESSELER M. 2015: *Zwembaden en openbare baden in Brussel*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 54, Brussel, 4 [online], http://erfgoed.brussels/links/digitale-publicaties/pdf-versies/bskg/zwembaden-en-openbare-baden/at_download/file (geraadpleegd op 13 augustus 2018).

⁷¹ RESSELER M. 2015: *Zwembaden en openbare baden in Brussel*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 54, Brussel, 5.

⁷² DUBAR J.V.-J. s.d.: *De l'utilité et des avantages des bains chauds ou froids, dans l'état de santé & dans celui de maladie*, s.l., 1.

⁷³ RESSELER M. 2015: *Zwembaden en openbare baden in Brussel*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 54, Brussel, 6.

⁷⁴ S.N. 1852: *Bains et lavoirs publics, Statuts de la société anonyme pour l'établissement de bains économiques et de lavoirs publics dans la ville de Bruxelles*, Brussel.

⁷⁵ RESSELER M. 2015: *Zwembaden en openbare baden in Brussel*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 54, Brussel, 8.

⁷⁶ Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier DW002430 Publieke vrijetijdsarchitectuur in Bredene, Brugge, De Haan, Ieper, Kortrijk, Middelkerke (S.N. 2009).

l'usage des bains chauds abordable à toutes les classes de la société, est à notre avis une nécessité de premier ordre".⁷⁷ Behalve de overheid, probeerden enkele filantropische bedrijfsleiders de ongezonde levensomstandigheden in de uitbreidende arbeiderswijken aan te pakken, ook al waren hun intenties niet altijd even onzelfzuchtig en werden deze initiatieven vaak gestuurd vanuit economisch eigenbelang.

Tegen het einde van de 19de eeuw ontstond er een nieuw concept van publieke baden, aangepast aan de context van de geïndustrialiseerde Europese steden. Dit concept kreeg vorm in Duitsland, waar de Berlijnse dermatoloog Oscar Lassar douches in militaire kazernes als voorbeeld nam en er vanaf 1887 voor pleitte om deze ook voor de arbeidersbevolking te realiseren.⁷⁸ Deze publieke baden met afgescheiden douchecellen getuigden van een focus op efficiëntie, klassenonderscheid en individualiteit.⁷⁹ Rond de eeuwwisseling nam het Brusselse stadsbestuur Lassars model over voor enkele publieke stortbaden, waarvan er uiteindelijk slechts twee werden gebouwd. Architect en hygiënist Emile Hellemans ontwierp in 1902 een douchepaviljoen voor de Marollenwijk op het Vossenplein (gesloopt in 1954), en een paviljoen in de wijk Duivelshoek aan de Sleutelstraat en geïntegreerd bij Kindertuin nummer 14.⁸⁰ Ook in andere Europese hoofdsteden werden vanaf het einde van de 19de eeuw volksbadhuizen gebouwd, bijvoorbeeld al in 1887 het eerste in Wenen (zie bijlage 5.3, 51).⁸¹ In Amsterdam opende in 1911 het eerste gemeentelijk badhuis, gevolgd in 1920 door zeven nieuwe badhuizen en zes nieuwe schoolzwembaden. Het doel van die badhuizen was: "*achieving regularity and self-discipline, uphold cleanliness and hygiene, and encourage domestic and family life of working-class families to stimulate that of the bourgeoisie*".⁸² Dit doel vertoont duidelijke parallellen met de spreuken op de gevel van de school in de Vilvoordse Vestenstraat.

Behalve deze ontwikkelingen werd in Brussel rond de eeuwwisseling ook nog steeds nagedacht om de publieke badhuizen te koppelen aan overdekte zwembaden. In 1879 bouwde Brussel haar eerste overdekte zwembad naar ontwerp van Adolphe Vanderheggen op initiatief van de *Société Anonyme du Bain Royal de Bruxelles*. Dat spiegelde zich aan Europese badinstellingen en vormde ook een luxueuze badinstelling voor de burgerij met behalve een zwembad ook verschillende baden.⁸³ Architect Daniël Francken ontwierp in 1898 een grootschalig badhuis en zwembad in de Brusselse Sleutelstraat, dat echter niet gerealiseerd werd.⁸⁴ In Gent was het Zwembad Van Eyck voorzien van publieke baden (zie bijlage 5.3, 52-53) en rond 1901 volgde daar de opening van een nieuwe zwembad aan de Stropstraat. Een aankondigingskaartje van dit nieuwe gebouw vermeldde een belerende spreuk die aanleunt bij deze op de gevel van het schoolgebouw in Vilvoorde, namelijk "*De reinheid van het lichaam is de eerste gezondheidsregel*".⁸⁵

De toename van de arbeidersklasse leidde in Brussel tot de oprichting van badhuizen in bijvoorbeeld Sint-Gillis en Schaarbeek, respectievelijk in 1904 en 1905. Publieke hygiëne was duidelijk een belangrijke bezorgdheid op dat moment, omwille van het vermeende positief effect op de fysieke én geestelijke gezondheid.⁸⁶ Het badhuis in Sint-Gillis (zie bijlage 5.3, 54) spiegelde zich naar voorbeelden in Duitsland en getuigde zo niet alleen in de aanwezige functies en planindeling (een zwembad, douche- en badkamers, een

⁷⁷ S.N. 1872: Bains public, *Journal de Gand* 24 oktober.

⁷⁸ RESSELER M. 2015: *Zwembaden en openbare baden in Brussel*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 54, Brussel, 9.

⁷⁹ WALTON F. s.d.: *Bathhouse* [online], <http://www.fallon-walton.com/graduation-project-in-progress/> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

⁸⁰ RESSELER M. 2015: *Zwembaden en openbare baden in Brussel*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 54, Brussel, 9-10.

⁸¹ WINTERSTEIN S. 2004: Die Badesform der Zukunft von einst, Das Alsergrunder Tröpferbad im Zusammenhang des Wiener Volksbad-Projekts, *Das Heimatmuseum Alsergrund, Mitteilungsblatt des Bezirksmuseums Alsergrund* 45.177, 10.

⁸² WALTON F. s.d.: *Bathhouse* [online], <http://www.fallon-walton.com/graduation-project-in-progress/> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

⁸³ RESSELER M. 2015: *Zwembaden en openbare baden in Brussel*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 54, Brussel, 15.

⁸⁴ S.N. 1901: *L'Emulation* XXVI, plaat 2.

⁸⁵ Universiteitsbibliotheek Gent, Documentatie en stukken omtrent 'Bains' en 'Lavoirs publics'.

⁸⁶ S.N. 1905: *Bains Communaux de Saint-Gilles lez-Bruxelles*, Brussel, 3-4.

wasplaats,...) van de aandacht voor hygiëne, maar ook én vooral in de afwerking en technische installatie: functionele, vaste betonnen baden, douchecellen en wanden bekleed met faiencetegels, een verwarmingsinstallatie, warm en koud water en een grote bezorgdheid om ventilatie. Daniël Francken ontwierp in Brussel ook nog een zwembad in de Kesselsstraat dat schuilging achter een eclectische gevel, maar dat de deuren sloot in 1940.⁸⁷

Het interbellum betekende een verbetering van de algemene hygiënische toestand, aangezien veel burgers op dat moment beschikten over een badkamer in hun eigen woning. Toch volgde de levensstandaard van de arbeiders trager, waardoor er nog badinrichtingen tot stand kwamen in de nabijheid van fabrieken.⁸⁸ Ook de aandacht voor de ontwikkeling van het lichaam tijdens het interbellum stimuleerde de nieuwbouw of heraanleg van zweminfrastructuur. Vanaf de Tweede Wereldoorlog was een badkamer eerder standaard aanwezig in woningen van de arbeidersklasse en werden de publieke badvoorzieningen stelselmatig overbodig.

2.1.1.2. Gezondheid en lichaamstraining als aandachtspunten binnen het scholenontwerp

In het hygiënediscours waren de school en de materiële schoolomgeving een centraal voorwerp van studie en zorg. Vanaf 1852 werden in België typeplannen voor schoolgebouwen opgemaakt en werden er om de 20-tal jaar nieuwe ministeriële voorschriften uitgevaardigd, waaraan een schoolgebouw idealiter diende te beantwoorden. Opvallende elementen hierbij waren een stevig, makkelijk te onderhouden gebouw, waarbij de materialen bij voorkeur streekeigen waren en de vormgeving getuigde van eenvoud zonder overdaad, maar wel van elegantie en variatie, en aansloot bij toenmalige bouwkundige, hygiënische en pedagogische voorschriften.⁸⁹ Daarnaast evolueerde de speelplaats stelselmatig tot een ruimte in het gebouw en werd het belangrijk geacht dat de ruimtes voldoende lichtrijk waren en voorzien waren van een goed verluchtungs- en verwarmingssysteem.

De nieuwe schoolvleugel in de Vestenstraat beantwoordde duidelijk aan al deze vereisten, die tot doel hadden de leerlingen op te voeden en hen goede smaak, normen en waarden bij te brengen. Publicaties uit de vroege 20ste eeuw bevestigen het belang van hygiëne in de opvoeding van kinderen: *"l'hygiène prend l'enfant au berceau"*.⁹⁰ Het werd immers duidelijk dat hygiëne en de gewoonte van het baden al van jongs af dienden gestimuleerd en aangeleerd te worden. Deze 'opvoeding' beperkte zich niet enkel tot de hygiëne van het schoolkind zelf, maar benadrukte eveneens het belang van de gebouwen en het meubilair, het onderwijs en het hygiënisch en geneeskundig toezicht van de school: *"De besturen zullen trachten de oude en ongezonde gebouwen en schoolplaatsen te verbeteren door te zorgen dat lucht en licht en bijzonderlijk water om te drinken en te wassen in overvloed weze. Zij zullen de onderwijzers de medewerkers der hygiënisten en dokters maken om den toestand die wij betreuren te doen ophouden"*.⁹¹ Andere elementen die aanbevolen werden, waren behalve een wasplaats waar *"de leerlingen zich komen wassen en zo van jongs af aan reinheid gewennen"*, een grote speelplaats met een afdak aan de zuidzijde en geneeskundig toezicht van de kinderen, met regelmatige controle van de gezondheid en eventueel een eigen geneeskundig kabinet bij de school.⁹²

In Brussel werd rond de eeuwwisseling ingezet op de hygiëne van de schoolkinderen door douchezalen te voorzien bij gemeentescholen, bijvoorbeeld bij School nummer 9 in

⁸⁷ RESSELER M. 2015: *Zwembaden en openbare baden in Brussel*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 54, Brussel, 19-21.

⁸⁸ Onroerend Erfgoed, digitaal beschermingsdossier DW002430 Publieke vrijetijdsarchitectuur in Bredene, Brugge, De Haan, Ieper, Kortrijk, Middelkerke (S.N. 2009).

⁸⁹ DEMEY T. 2005: *Geschiedenis van de Brusselse scholen*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 39, Brussel, 8 [online], http://erfgoed.brussels/links/digitale-publicaties/pdf-versies/bskg/geschiedenis-van-de-brusselse-scholen/at_download/file (geraadpleegd op 19 september 2018).

⁹⁰ S.N. 1905: *Bains Communaux de Saint-Gilles lez-Bruxelles*, Brussel, 5.

⁹¹ VERMEULEN E. 1914: *Een practische gezondheidsleer voor 't volk van alle standen: kinderhygiëne, schoolhygiëne, nijverheidshygiëne, bestuurlijke hygiëne*, Gent, 153.

⁹² VERMEULEN E. 1914: *Een practische gezondheidsleer voor 't volk van alle standen: kinderhygiëne, schoolhygiëne, nijverheidshygiëne, bestuurlijke hygiëne*, Gent, 155, 168, 183.

Schaarbeek (architect Hyppolite Jaumot, 1898), de Gemeenteschool nummer 19 in de Veronesestraat in Brussel (architect Théo Serrure, 1902; zie bijlage 5.3, 55) en bij de scholen Josaphat in Schaarbeek (architect Henri Jacobs, 1900-1907). De schoolgebouwen Josaphat getuigden van een grote hygiënische en pedagogische bezorgdheid, in de aanwezigheid van onder meer een overdekte speelplaats, zwembad en turnzaal met stortbaden (zie bijlage 5.3, 56-57). Het ontwerp was heel invloedrijk en werd algemeen bejubeld: "door de bouw van deze scholen heeft het gemeentebestuur gewild dat ze niet alleen dienen om te onderwijzen, maar ook om op te voeden, om beter mensen te vormen, om het zedelijk niveau van het volk te verheffen en om het smaak bij te brengen voor het Goede en het Schone terwijl tegelijkertijd de Waarheid en de Wetenschap zich in de geesten vestigen. Het gebouw zelfs evenals zijn voorzieningen zijn als permanente lessen die het onderwijs van de leerkrachten aanvullen".⁹³ Net als Francken koos Jacobs voor materialen die overeenstemden met de educatieve ambities, en met het streven naar soberheid: rode en geglazuurde baksteen, natuursteen en zichtbaar ijzerwerk, gecombineerd met subtiele decoratieve accenten en artistieke elementen. Deze materialen werden – samen met een stilistische voorkeur voor de neo-Vlaamserenaissance-stijl – de ongeschreven standaard van de scholenbouw in het late derde en vierde kwart van de 19de eeuw. Hygiëne had duidelijk baat bij een architectuur die aandacht had voor water, lucht en zon, en ook het oudere schoolgebouw aan de Vestenstraat uit 1908 getuigde volgens hoofdonderwijzer J.F. Allecourt al van een opvallend moderne opvatting: "La nouvelle école répond à toutes les exigences hygiéniques: les locaux sont bien aérés, la cour est très appréciée, le préau ouvert a des dimensions proportionnées au nombre d'élèves que l'école peut recevoir"⁹⁴. In het stadsarchief is bij de documentatie van deze eerste school een reclame bewaard van de publicatie van Henri Baudin, 'Les constructions scolaires en Suisse' uit 1907. Het gebouw spiegelde zich dus naar internationale voorbeelden van moderne scholen en bezat zo al snel een overdekte speelplaats en een turnzaal die uit pure noodzaak – de uitbreiding van de school – verplaatst moesten worden naar een nieuw gebouw.

Opvallend bij Franckens ontwerp was het concept van de turnzaal. Deze kwam al aan bod in de 19de-eeuwste modelplannen en voorschriften voor schoolgebouwen, en werd verplicht opgelegd vanuit de overheid vanaf 1874.⁹⁵ Ze sloot ook aan bij de opkomst van een overdekte speelplaats in schoolgebouwen, die vaak een multifunctioneel gebruik had en was opgevat als een grootschalige, lichtrijke ruimte onder een metalen draagconstructie, bijvoorbeeld in het invloedrijke ontwerp van de Brusselse *Ecole Modèle* (architect Hendrickx, 1875). In het interbellum werd definitief ingezien dat er een belangrijke relatie was tussen fysieke training en gezondheid.⁹⁶

Vilvoorde kende echter al vroeger een heel belangrijk voorbeeld op het vlak van gymnastiek, namelijk het onderwijs en de turnzaal van de meisjeskostschool *Les Peupliers* aan de Bolwerkstraat. Emma Lefébure bouwde de school tussen 1900 en 1925 uit op basis van de Zweedse gymnastiek en dit als eerste instelling in België.⁹⁷ Deze discipline, ontwikkeld in de vroege 19de eeuw door P.H. Ling, werd door Kolonel Charles Lefébure – broer van Emma Lefébure – in Zweden onderzocht in 1898 op vraag van de Minister van Oorlog. Hij schreef hierover het rapport "L'éducation physique en Suède" (1903) en realiseerde een brede verandering in het onderwijs op het vlak van lichamelijke opvoeding.⁹⁸ Hij behoorde ook als privésecretaris van Ernest Solvay tot de kenniskring van Victor Horta. Het was door Horta dat omstreeks 1904-1905 een turnzaal bij *Les Peupliers*

⁹³ DEMEY T. 2005: *Geschiedenis van de Brusselse scholen*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 39, Brussel, 26 [online], http://erfgoed.brussels/links/digitale-publicaties/pdf-versies/bskg/geschiedenis-van-de-brusselse-scholen/at_download/file (geraadpleegd op 19 september 2018).

⁹⁴ VERHEYDEN A.L.E. 1974: *Vilvoordse scholen, vroeger en nu (1500 t/m 1974)*, Vilvoorde, 66.

⁹⁵ JURION-DE WAHA F. 2011: *Schoolarchitectuur in Brussel*, *Erfgoed Brussel* 1, 11.

⁹⁶ RESSELER M. 2015: *Zwembaden en openbare baden in Brussel*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 54, Brussel, 25.

⁹⁷ KENNES H. 2005: *Meisjeskostschool Les Peupliers* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/70364> (geraadpleegd op 22 augustus 2018).

⁹⁸ Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier DB002084, Bolwerkstraat 28: turnzaal voormalige meisjeskostschool Les Peupliers (PAESMANS G. 1999).

werd gebouwd, die volledig in de geest stond van de Zweedse gymnastiek op het vlak van verlichting, verluchting en uitrusting (zie bijlage 5.3, 58). De school van Lefébure stond niet enkel model voor de turnzaal in de Vestenstraat, maar stimuleerde ook in andere Vilvoordse scholen en op ruimer nationaal vlak het invoeren van het turnen (zie bijlage 5.3, 59). In een brief omtrent een voorstel van architect Henry voor de school in de Vestenstraat werd gesteld dat "*l'intérieur de la salle de gymnastique sera aménagé comme celui de Lefébure, soit plafond cintré et planchettes vernissées*".⁹⁹ Hoewel de turnzaal van Francken uiteindelijk niet het gebogen plafond overnam van Horta's ontwerp, vertoont het ontwerp wel andere gelijkenissen, namelijk de grote, hoog geplaatste vensters die een gelijkmatige lichtinval toelieten, de parketvloer in zaagtand, evenals een aandacht voor verluchting, oorspronkelijk zichtbaar in de aanwezige roosters.¹⁰⁰ De oorspronkelijke uitrusting van de turnzaal aan de Vestenstraat, namelijk met talrijke Zweedse klimrekken voor tegen de wanden, banken, ladders, klimtouwen, balken voor evenwichtsoefeningen, installaties met rails met een verschuifbaar systeem van klimmeubilair, een plint en turnstokken, is vergelijkbaar met *Les Peupliers*.¹⁰¹

Architect Francken was op het vlak van ontwerpen met een link naar hygiëne niet aan zijn proefstuk toe. In de archiefstukken voor de school in de Vestenstraat is een plan van Francken bewaard uit 1904 voor een '*Système de Ventilation des classes dans les écoles rurales adopté par le conseil supérieur d'Hygiène et par la Province de Brabant*' (zie bijlage 5.3, 32).¹⁰² Verse lucht werd binnengebracht in de klaslokalen via roosters aan weerszijden van de muur – ook zichtbaar in de buitengevels aan de Vestenstraat. Een luchtschouw en roosters zorgden op hun beurt voor de afvoer van vervuilde lucht en van rook van de kachels die rond de eeuwwisseling instonden voor de verwarming. In een voorstel voor de uitvoering van de stortbaden in Vilvoorde stelden de *Installations Hygiéniques* van Joseph-Corneille Van Elewyck dat de ventilatie diende te gebeuren volgens de eenvoudigste en meest praktische methode.¹⁰³ Ze haalden het Atheneum aan de Houzeaulaan in Ukkel (architect Henri Jacobs) als voorbeeld aan en verwezen naar een ventilatiesysteem gelijkaardig aan dat van Franckens plannen, namelijk met roosters voor verse lucht achter de radiatoren en voorzien van een regelbare afsluiting en met ventilatieschouwen.

2.1.1.3. Publieke baden en schooldouches als erfgoed

Badinrichtingen waren vaak aan verandering onderhevig onder druk van wijzigende opvattingen omtrent hygiëne, een veroudering van het sanitair en de technische installatie, en in overeenstemming met het toenmalige gebruik. Historische postkaarten – vermoedelijk uit de eerste decennia van de 20ste eeuw – geven enkele badhuizen weer, vergelijkbaar met het badhuis in de Vestenstraat, zoals de met faience afgewerkte douchecellen in de Pupillenschool in Sint-Truiden (door brand vernield) en de publieke badinrichting in het Maison de Tous in Trazegnies (toestand onbekend) (zie bijlage 5.3, 60 en 62). In Brussel zijn de publieke baden van Sint-Joost en Sint-Gillis nog representatief voor de lichaamscultus uit de eerste decennia van de 20ste eeuw.

In Vlaanderen is het aantal geïnventariseerde en beschermde publieke baden relatief beperkt. In sommige gevallen stonden de baden waarschijnlijk enkel ten dienste van de bezoekers van de zwem- of sportinfrastructuur, bijvoorbeeld de badvoorzieningen aan de kust en bij (openlucht)zwembaden in West-Vlaanderen, beschermd in 2009 als pakket met als thema 'publieke vrijetijdsarchitectuur'.¹⁰⁴ Het als monument beschermd zwembassin Van Eyck in Gent, een ontwerp van architect Edmond De Vigne uit 1886, is een vroeg

⁹⁹ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 9, Bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926.

¹⁰⁰ Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier DB002084, Bolwerkstraat 28: turnzaal voormalige meisjeskostschool Les Peupliers (PAESMANS G. 1999).

¹⁰¹ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 9, Bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926, Ameublement Salle de Gymnastique, s.d.

¹⁰² Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 9, Bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926, plan ventilatiesysteem Francken, 1904.

¹⁰³ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vergroting met conciërgewoning, turnzaal en douches, architect D. Francken en aannemer G. Doms, 1923-1924.

¹⁰⁴ Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier DW002430 Publieke vrijetijdsarchitectuur in Bredene, Brugge, De Haan, Ieper, Kortrijk, Middelkerke (S.N. 2009).

voorbeeld van een zwembad dat in het souterrain een openbaar badhuis had met douchecellen en baden.¹⁰⁵ Beschermden voorbeelden uit de Eerste Wereldoorlog en het interbellum zijn de in eclectische stijl uitgevoerde stedelijke badinrichting met stapelhuis in Mechelen (1916) dat de douchezaal met de oorspronkelijke cabines en afwerking bewaart, het Badhuis in Menen, opgericht naar ontwerp van Gaston Boghemans (1936-1937) en eveneens gecombineerd met een zwembad, en Emiel Van Averbekes ontwerp van de Stedelijke Jongens- en Meisjesschool 30 (1935-1941) in de Antwerpse wijk Luchtbal, dat behalve een school met kindertuin en zwembad ook een publieke stortbadinrichting omvatte.¹⁰⁶ Dit laatste voorbeeld vertoont in de combinatie met het schoolgebouw parallellen met het badhuis in Vilvoorde. In Vilvoorde stonden de stortbaden initieel enkel ten dienste van de schoolkinderen: de maatschappelijke en industriële context was bepalend voor de openstelling van de baden voor een breder publiek.

Enkele andere beschermde badhuizen werden specifiek opgericht binnen een industriële context – in dit geval de Limburgse mijnen –, namelijk in Eisden en Beringen.¹⁰⁷ Behalve deze beschermde publieke badhuizen, zijn in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed nog een 15-tal andere openbare badhuizen opgenomen. Deze bestaan voor een deel uit badhuizen opgericht eind 19de, begin 20ste eeuw in functie van een nabijgelegen instelling, of als gemeenschapsvoorziening voor een wijk of stad. Eén van de voorbeelden uit die vroege periode sluit aan bij een klooster met school, namelijk van de zusters Bernardinnen in Assenede.¹⁰⁸ Ook een voorbeeld uit het interbellum illustreert de combinatie van een onderwijsgebouw met een badvoorziening, namelijk de Stedelijke Meisjesschool 22 met openbaar badhuis in Antwerpen, naar ontwerp van Alexis Van Mechelen (1922-1927).¹⁰⁹ Deze architect had bijvoorbeeld ook in 1903 de stedelijke stortbadinrichting voor de Antwerpse Sint-Andrieswijk ontworpen.¹¹⁰ Deze badhuizen vertonen stilistische gelijkenissen met dat in Vilvoorde, vanuit hun keuze voor een zeker eclecticisme met elementen uit de traditionele bouwkunst en bijvoorbeeld ook uit de art nouveau. Ook de stortbadinrichting in Dendermonde, ingepast in een ruimer complex en daterend van 1930, sluit – onder druk van het stadsbestuur – ook aan bij de neo-Vlaamserenaissance-stijl. De badinstellingen aan de Zeedijk in bijvoorbeeld Blankenberge en Wenduine vertonen daarentegen een modernistische inslag. Deze stilistische voorkeur is gelijkaardig aan het tweede badhuis dat in Vilvoorde werd opgericht aan de Bolwerkstraat, namelijk verwijzend naar de nieuwe zakelijkheid en kadastraal geregistreerd in 1939.¹¹¹

2.1.2. Ontwerpers en aannemers met ervaring in de materie

2.1.2.1. Francken als eclecticus en hygiënist, maar vooral een veelzijdig ontwerper

Daniël Francken (1855, Gent – 1933, Gent) bouwde zijn carrière als architect hoofdzakelijk uit in en rond Brussel. Het was ook daar dat hij zich zou vestigen en dat hij in 1880 huwde met Emilie Marie Vanderveken, met wie hij drie kinderen kreeg.¹¹² Al een relatief groot aantal ontwerpen van Francken in Brussel kan getraceerd worden en laat toe een beeld te

¹⁰⁵ S.N. 1886: *Société anonyme des Bains et Lavoirs Public de Gand*, Gent, 3-4.

¹⁰⁶ PLOMTEUX G. 1995: *Stedelijke badinrichting* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/1519> (geraadpleegd op 19 september 2018); DE GUNSCH A. & DE LEEUW S. 2004: *Badhuis* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/56053> (geraadpleegd op 17 augustus 2018); Onroerend Erfgoed, digitaal beschermingsdossier DA002493, Schoolcomplex Luchtbal (PLOMTEUX G. 2009).

¹⁰⁷ SCHLUSMANS F. 1996: *Stortbaden, kleedzaal en fietsenbergplaats van de mijn* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/1198> (geraadpleegd op 17 augustus 2018); SCHLUSMANS F. 1981: *Kleedkamers en stortbaden* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/90314> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

¹⁰⁸ BOGAERT C. & LANCLUS K. 2005: *Klooster, kapel en scholencomplex van de zusters Bernardinnen* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/76303> (geraadpleegd op 18 september 2018).

¹⁰⁹ BRAEKEN J. 2012: *Stedelijke Meisjesschool 22 en openbaar badhuis* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/143310> (geraadpleegd op 18 september 2018).

¹¹⁰ BRAEKEN J. 2017: *Stedelijke stortbadinrichting* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/202375> (geraadpleegd op 18 september 2018).

¹¹¹ KENNES H. 2005: *Stedelijk badhuis* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/70365> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

¹¹² VAN WIN P.-M. s.d.: *Daniël FRANCKEN* [online], <https://gw.geneanet.org/gabaon?lang=en&n=francken&oc=0&p=daniel> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

vormen van zijn oeuvre.¹¹³ Enkele van deze ontwerpen werden gepubliceerd in het tijdschrift *L'Emulation*, bijvoorbeeld het huis voor zijn halfbroer Paul-Emilie aan de rue de Namur, nummer 2, in Brussel, daterend van 1886 (zie bijlage 5.3, 65-66).¹¹⁴ Zijn ontwerpen volgen het eclecticisme van dat moment, dat in sommige gevallen nog aanleunde bij het neoclassicisme, maar vaker leidde tot een gebruik van vormelementen geïnspireerd op de Vlaamse of Italiaanse renaissance of de gotiek. De neo-Vlaamse-renaissance was een geliefkoosde stijl van Francken die hij in meerdere ontwerpen hanteerde. Behalve zijn private praktijk, was hij van 1903 tot en met 1920 aangesteld als provinciaal architect van Brabant.¹¹⁵ Hij was op dit niveau het aanspreekpunt voor diverse publieke realisaties, zoals openbare badhuizen en kerken, en daarnaast was hij ook actief in de bouw- en restauratiesector van Namen.¹¹⁶ Hij was ook actief op theoretisch vlak en in het onderwijs. Zo werd in 1907 zijn album '*La construction civile*' gepubliceerd. De 20 tekeningen gaven civiele constructies (zoals bijvoorbeeld daken, riolering, hekwerk en schrijnwerk) en de toepassing van materialen weer.¹¹⁷ Het voorblad van het album verwees ook naar zijn rol als professor '*Constructions Civiles*' aan de *Ecole de Dessin et d'Industrie d'Anderlecht*.

Het oeuvre van Daniël Francken concentreert zich in Brussel met voornamelijk burgerhuizen (bijvoorbeeld in de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuwwijk), aangevuld met publieke opdrachten. De scholen en publieke baden van zijn hand tonen zijn expertise hierin aan. Een voorbeeld is Kindertuin nummer 12, Kuregemsestraat 65, een ontwerp van 1895 (zie bijlage 5.3, 63). Enkele jaren later, in 1898, ontwierp Francken een grootschalig badhuis met zwembad in de Brusselse Sleutelstraat, dat echter onuitgevoerd zou blijven (zie bijlage 5.3, 67-68).¹¹⁸ In 1901 maakte hij de ontwerpplannen voor gemeentebaden aan de Kesselsstraat, die in 1904 zouden worden ingehuldigd. Het complex omvatte in het bouwblok een betonnen hoofdgebouw voorzien van stortbaden en baden op de ene bouwlaag en op de andere een zwembad omringd door cabines, Turkse baden, een linnenkamer, buffet en apotheekdienst.¹¹⁹ Momenteel is enkel het aan de straat gelegen toegangsgebouw bewaard (zie bijlage 5.3, 64).

Hoewel Francken grotendeels in Brussel en Namen werkzaam was, zijn er behalve het schoolgebouw in Vilvoorde nog een aantal indicaties van zijn realisaties in Vlaanderen. In een artikel over de architectuur van vakantiewoningen in Blankenberge werd Francken teruggevonden als ontwerper in minstens één bouwdoos uit het vierde kwart van de 19de eeuw.¹²⁰ Het was niet alleen in die kustgemeente – waar de opdrachtgevers ook vaak uit het binnenland afkomstig waren –, dat hij iets kon realiseren. In Oostende realiseerde hij de 'Villa Griseldis', gelegen op de hoek van de IJzerstraat en Brusselstraat, maar heden verbouwd.¹²¹ Ook was Vilvoorde niet het enige ontwerp met een hygiënische drijfveer dat hij in Vlaanderen maakte. In 1898 ontwierp hij voor het stadsbestuur van Tienen één van

¹¹³ MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN 2018: *Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Inventaris van het bouwkundig erfgoed* [online], <http://www.irismonument.be> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

¹¹⁴ Op dat moment woonde Daniel Francken aan de rue de Robiano 30 in Schaarbeek. S.N. 1890: *L'Emulation*, plaat 29-30.

¹¹⁵ CORNILLY J. 2010: Het belangenconflict tussen architecturaal ontwerp en toezicht. Het ambt van provinciaal architect in het 19e-eeuwse België, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* XL.4, 596.

¹¹⁶ In de omgeving van Namen ontwierp hij bijvoorbeeld in 1923 de uitbreiding en aanpassingswerken van de Église Saint-Pierre d'Andenelle. Op dat moment woonde Francken aan de Boulevard Charlemagne, nummer 68, te Brussel. Bronnen: S.N. s.d.: *FRANCKEN Daniel* [online], <http://connaitrelawallonie.wallonie.be/fr/etiquettes/francken-daniel> (geraadpleegd op 24 september 2018); KIK 1900: *Eglise paroissiale, Andenne* [online], <http://balat.kikirpa.be/object/10078071> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

¹¹⁷ FRANCKEN D. 1907: *La construction civile*, Brussel.

¹¹⁸ S.N. 1901: *L'Emulation* XXVI, plaat 2-3.

¹¹⁹ S.N. 2013-2014: *Schaarbeek, Toegang van de voormalige gemeentebaden Kesselsstraat 51* [online], <http://www.irismonument.be/nl/Schaarbeek.Kesselsstraat.51.html> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

¹²⁰ VAN ASBROECK A. 2012: Blankenberge 1864-1914: Nieuw licht op een bruisende periode, *Nieuwsbrief Vriendenkring Stadsgidsen Blankenberge* 5, 26.

¹²¹ S.N. s.d.: *Francken Daniël* [online], <https://www.oostende.be/product.aspx?id=5131> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

de eerste verwarmde zwembaden van België.¹²² Net als de Brusselse zwembaden en woonhuizen van zijn hand, koos hij ook hier voor eclecticisme, en combineerde de neo-Vlaamserenaissance-stijl met elementen uit de traditionele en romaanse bouwkunst. Zoals bij andere zwembaden uit die periode, was een voordelig tarief voorzien voor de arbeiders. Het gebouw kwam echter nooit tot stand. Francken maakte bijna dertig jaar later opnieuw een ontwerp voor een andere locatie in Tienen, eveneens van een grootschalig complex met zwemgelegenheid, maar op dat moment uitgewerkt in een moderne stijl, aanleunend bij de Wiener Sezession en de art deco. Ook dit ontwerp werd nooit realiteit. Onuitgevoerde en wijzigende ontwerpen waren dus duidelijk niet alleen in Vilvoorde de teneur, waar Francken al in 1922 was aangesteld voor het ontwerp van volksbaden op de voormalige site van het Dominicanenklooster in Vilvoorde.¹²³

2.1.2.2. Aannemers gespecialiseerd in installaties in functie van hygiëne

Uit de inzendingen van de openbare aanbesteding blijkt dat er verschillende firma's een omvangrijke carrière hadden uitgebouwd op het toenemend belang dat aan hygiëne werd gehecht en de specifieke typologieën en functies die hieruit voortkwamen. De naamloze vennootschap *Compagnie Générale d'Hygiène* die uiteindelijk de badinrichting zou realiseren in 1924, was gespecialiseerd in: "*bains-douches, lavoirs, vestiaires, réfectoires, cuisines à vapeur, buanderies, installations infirmeries, hopitaux, cliniques, chauffage, ventilation, séchage, humification, refrigeration, installations hygiéniques, applications du froid, nettoyage par le vide, balnéation sportive et thérapeutique, épuration et distribution d'eau*".¹²⁴ Deze Brusselse firma voegde bij haar inzending ook talrijke referenties van realisaties van volledige sanitaire installaties, bijvoorbeeld in mijngebouwen, zoals de baden voor de mijn van Winterslag in Genk en vooral voor mijnen in Wallonië. Door publieke administraties werden ze bijvoorbeeld aangesteld voor de Ecole du Génie in het Kamp van Brasschaat en de kazerne van het Klein Kasteeltje in Brussel, maar ze werkten daarnaast ook voor particulieren. Ze realiseerden ook verschillende douches en sanitaire voorzieningen in een industriële context, eveneens hoofzakelijk in Wallonië en in Brussel en omgeving, bijvoorbeeld ook in Vilvoorde voor de fabrieken van de National Radiator Company en de Aliments Delacre.

De *Installations Hygiéniques* Joseph-Corneille Van Elewyck (Elsene), die eveneens een inzending indiende, verwees in een reclamefolder naar hun deelnames aan de *Foires Commerciales de Bruxelles*, onder andere aan de vijfde editie ervan in 1924 (zie bijlage 5.3, 61). De folder vermeldde ook realisaties in ziekenhuizen en sanatoria, kazernes, mijnen, fabrieken, voor verschillende gemeentes en scholen. Ze realiseerden bijvoorbeeld ook al andere douchezalen bij scholen, namelijk in de gemeentescholen Sint-Job en aan de Houzeaulaan in Ukkel naar ontwerp van architect Henri Jacobs.

De opdracht voor de aanpassingen aan het badhuis in functie van de openstelling voor het volk tijdens de vroege jaren 1930, werd toebedeeld aan de Brusselse tegelspecialist Lucien Claes, die mogelijk ook betrokken was bij de initiële realisatie van het badhuis omstreeks 1924.¹²⁵ Contemporaine bronnen vermelden enkele belangrijke realisaties van de firma van Lucien Claes, bijvoorbeeld keramische elementen in de gevelafwerking van de luchthaven van Deurne (architect Stanislas Jasinsky, 1929-1932) en de interieurafwerking met keramiek van de abdij Notre-Dame de Clairfontaine in Cordemoy (architect Henry Vaes, 1935).¹²⁶

¹²² DENEFF R. & KEMPENEERS P. 2008: *Vianderdomein* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/147994> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

¹²³ S.N. s.d.: *Dominicanenklooster* [online], <http://vilvoordeanno.be/000%20Vilvoorde/centrum/dominicanen.html> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

¹²⁴ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummer 9, Bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926.

¹²⁵ Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vergrotingswerken stortbaden, 1933.

¹²⁶ VAN EVERBROECK L. 1936: Une abbaye moderne: Notre-Dame de Clairfontaine à Cordemoy, arch. Henry Vaes, *Bâtir* 5.40, 600-603; FLOUQUET P. L. 1933: L'invitation au voyage. L'aéroport, gare mondiale!, *Bâtir* 2.10, 376-383.

2.1.3. Architecturale waarde

De straatvleugel van de gemeenteschool nummer 1 in Vilvoorde, een ontwerp uit 1923-1924 van de in Brussel gevestigde architect Daniël Francken (1855-1933), getuigt van een hoge ontwerp kwaliteit en ensemblewaarde. De gaaf bewaarde gevelarchitectuur én de typologie van een schoolgebouw met badhuis zijn representatief voor het oeuvre van architect Francken, die voornamelijk in Brussel en als provinciaal architect van Brabant (1903-1920) actief was. De eclectische burgerhuizen van zijn hand getuigen van een voorkeur voor de neo-Vlaamse-renaissance, maar combineren dit in sommige gevallen met bijvoorbeeld traditionele, neogotische of neoclassicistische vormelementen, of neigen sterker naar één van die stromingen. Dankzij zijn functie als provinciaal architect, had Francken binnen een ruimere context een impact op de publieke architectuur, en had hij al een ruime ervaring opgebouwd met ontwerpen met aandacht voor hygiëne, zowel onderwijsgebouwen als (zwem)baden. Hoewel niet al deze ontwerpen effectief uitgevoerd werden, tonen ze wel aan waarom ook buiten Brussel op Franckens expertise omtrent (zwem)badontwerpen beroep werd gedaan, bijvoorbeeld in Tienen en dus ook in Vilvoorde.

Franckens architectuur wordt – in de lijn van de tijdsgeschiedenis – gekenmerkt door een eerlijk gebruik van kwalitatieve, lokale materialen, in dit geval een combinatie van baksteen met natuursteen uit de Condroz. Deze leidde in Vilvoorde tot een levendig geheel, waarbij het ritme van de regelmatige traveeën wordt verlevendigd door subtiele variaties en kleurrijke accenten in het materiaalgebruik. Deze variëren van een spel met metselverbanden en ruitvormige zones in wit geglazuurde baksteen in de borstweringen van de bovenvensters – afgewisseld met verluchttingsroosters –, over de accenten in de bewerkte en ruwe natuurstenen onderdelen tot de opvallende mozaïekpanelen. De spreuken, uitgebeeld in de mozaïeken, zijn weergegeven in specifiek ontworpen kaders, waarvan de zwierige vormgeving aanleunt bij de art nouveau.

De mozaïeken sluiten aan bij de hygiënische, educatieve optiek van de aanwezige turnzaal en het badhuis, maar versterken ook de waarde van het gebouw als een totaalkunstwerk in haar exterieur en interieur. De toegepaste kunsten krijgen immers ook binnenin het gebouw een belangrijke rol toegewezen door Francken. Voorbeelden hiervan zijn de verzorgd uitgewerkte ijzeren trappen met bijhorende trappalen, de deels bewaarde granito vloeren, de inrichting van het badhuis, inclusief bewaarde douchecellen en betegeling met geïntegreerde kapstokken en zeepbakjes, en het opvallende dakspant van de turnzaal. Deze getuigen van een functioneel, efficiënt en aan het doel aangepast materiaalgebruik en constructie, en bezitten eveneens vormelijke en decoratieve kwaliteiten.

2.1.4. Historische waarde

Het schoolgebouw met turnzaal en badhuis aan de Vestenstraat is representatief voor een toenemende aandacht voor hygiëne in een brede maatschappelijke context. Deze evolutie kende tijdens de 19de eeuw een opmars, waarbij in eerste instantie door overheden in grootsteden, zoals Brussel, werd ingezet op het creëren van baden voor een welgesteld publiek. Ook op wetenschappelijk vlak werd de positieve invloed van baden bevestigd als preventief en curatief middel tegen ziektes, maar eveneens op moreel vlak. Sommige sterk geïndustrialiseerde steden en gebieden gingen zich al snel inzetten voor het welzijn van de arbeiders en reikten zo belangrijke modellen aan die internationaal werden nagevolgd. Zo werden de publieke badhuizen in Liverpool (Engeland) uit het midden van de 19de eeuw, door minister Charles Rogier in 1850 voorgesteld bij de provinciegouverneurs als het na te volgen model. In Brussel leidde dit bijvoorbeeld tot de bouw in 1854 van de *Bains économiques* naar ontwerp van architect-hygiënist Wynand Janssens. Ook andere steden richtten publieke baden op, bijvoorbeeld Gent, en daarnaast namen bedrijfsleiders vanuit een filantropische – weliswaar vaak economische – motivatie initiatieven om het leven van hun arbeiders te verbeteren.

Op het eind van de 19de eeuw ontstond een nieuw concept van publieke baden voor geïndustrialiseerde steden, ontwikkeld door de Berlijnse dermatoloog Oscar Lassar en geïnspireerd op douchezalen in militaire kazernes. Diverse Europese hoofdsteden volgden dit voorbeeld, bijvoorbeeld met een douchepaviljoen voor de Brusselse Marollenwijk naar

ontwerp van Emile Hellemans in 1902. Het doel hiervan was de arbeidersklasse regelmaat, discipline, en waarden van gezondheid en hygiëne bij te brengen. Het badhuis dat in Sint-Gillis bij Brussel werd gebouwd in 1904, getuigde niet alleen in de aanwezige functies in het gebouw van de aandacht voor hygiëne en functionaliteit, maar ook in de afwerking en technische installatie vertoonde ze parallellen met het badhuis in de Gemeenteschool nummer 1 in Vilvoorde: functionele, vaste betonnen baden, douchecellen en wanden bekleed met faiencetegels, een verwarmingsinstallatie, warm en koud water en een grote bezorgdheid om ventilatie. Naast deze typologie werd ook nagedacht over het koppelen van publieke baden aan overdekte zwembaden. Ook architect Daniël Francken ontwierp in Brussel in 1898 een grootschalig badhuis en zwembad aan Sleutelstraat (niet gerealiseerd) en één aan de Kesselsstraat (1901-1904).

De spreuken die de gevel van het badhuis in Vilvoorde sieren, getuigen eveneens van deze groeiende zorg op het vlak van hygiëne. Dit bewustzijn lag in de lijn van de paternalistische geest van weldoenerij en sociale controle van de 19de eeuw, en vormde een aankondiging van de lichaamscultus van het interbellum.¹²⁷ Binnen het hygiënediscours waren kinderen en de schoolomgeving immers belangrijke onderwerpen van studie en zorg, en werd hygiëne als een essentieel element binnen de opvoeding beschouwd. Nationale en internationale traktaten, voorschriften en realisaties van scholen bevestigden vanaf de tweede helft van de 19de eeuw dat in functie van de hygiëne van schoolkinderen en van de relatie tussen fysieke training en gezondheid, ingezet moest worden op geneeskundig toezicht en op weloverwogen ontworpen gebouwen. Deze gebouwen moesten voorzien zijn van een wasplaats – zodat baden kon aangeleerd worden en evolueren tot een gewoonte –, een overdekte speelplaats en een turnzaal. De uitbreiding van de Vilvoordse school in de Vestenstraat voorzag al deze elementen. Ook ruimer in Vlaanderen en Brussel werden vanaf het eind van de 19de eeuw en tijdens de vroege 20ste eeuw douchezalen of zwembaden voorzien bij scholen, bijvoorbeeld de scholen in de Josaphat- en Bijenkorfstraat in Brussel (architect Jacobs, 1900-1907), die voorzien waren van onder meer een overdekte speelplaats, zwembad en turnzaal met stortbaden, en de stedelijke jongens- en meisjesschool 30 in Antwerpen (architect Van Averbek, 1935-1941) met zwembad en publieke stortbadinrichting.

In Vilvoorde evolueerden de stortbaden van een exclusief gebruik voor de schoolkinderen naar een openstelling voor het volk onder druk van de industriële context in 1933, onder meer door de nabijgelegen fabriekssite *Forges de Clabecq*. Het succes van de baden in de Vestenstraat leidde vervolgens in 1939 tot de oprichting van een tweede badhuis aan de Bolwerkstraat. Dit was gelegen naast de kostschool Les Peupliers, die daar sinds de vroege 20ste eeuw was gevestigd en een belangrijk voorbeeld was voor de school in de Vestenstraat op het vlak van opvoeding volgens de Zweedse gymnastiek. Emma Lefébure bouwde Les Peupliers uit naar het model van de tijdens de 19de eeuw in Zweden door P.H.Ling ontwikkelde discipline, en het onderzoek van Charles Lefébure hiernaar, verschenen in 1903 als een rapport over de lichamelijke opvoeding in Zweden. De turnzaal in de Vestenstraat refereerde openlijk naar de turnzaal die Horta in 1904-1905 ontwierp voor de kostschool in de Bolwerkstraat. Dit was niet alleen het geval qua architectuur, die aandacht had voor een goede verlichting en verluchting, maar eveneens in de oorspronkelijke uitrusting van de turnzaal, die was voorzien van bijvoorbeeld Zweedse klimrekken, banken, ladders, klimtouwen en evenwichtsbalken.

2.1.5. Technische waarde

Het schoolgebouw in de Vestenstraat werd gerealiseerd door een architect en aannemers met een ruime ervaring op het vlak van hygiëne, functionele, publieke architectuur en sanitaire voorzieningen. Zo konden de naamloze vennootschap *Compagnie Générale d'Hygiène*, die de badinrichting realiseerde in 1924, en Lucien Claes, die in 1933 de aanpassing van de douches uitvoerde in functie van de publieke openstelling, verwijzen naar talrijke gerealiseerde projecten. Ondanks aanpassingen aan het sanitair en de

¹²⁷ EGELS P. 1997: Open Monumentendag Vilvoorde 14 september 1997, brochure, 32.

installaties, blijft het gebouw een representatief en herkenbaar voorbeeld van hoe hygiëne vertaald werd in architectuur en hoe werd omgegaan met uitdagingen op het vlak van verluchting, verlichting, waterdistributie en verwarming. Het badhuis illustreert de toenmalige opvattingen omtrent hygiëne in de makkelijk te onderhouden granito vloeren en cellen met vloeren en wanden afgewerkt met geglazuurde keramische tegels. Hiernaast was er ook een belangrijke aandacht voor de verluchting van het gebouw. Al tijdens het eerste decennium van de 20ste eeuw had Francken een ventilatiesysteem uitgedacht voor klaslokalen met aanvoer van verse lucht en afvoer van vervuilde lucht via verluchttingsroosters. In de Vestenstraat koos de sanitair ingenieur eveneens voor dit eenvoudige, praktische systeem van verluchting, met op dat moment radiatoren, waarachter zich de regelbare roosters bevonden voor de aanvoer van verse lucht.

2.2. Motivering van het type bescherming

Gemeenteschool nummer 1 met badhuis wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemeen belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

Het voorliggend beschermingsvoorstel omvat een bescherming als monument omwille van de ensemblewaarde van het ontwerp, dat getuigt van een ontwerpqualiteit en decoratieve afwerking van zowel het exterieur als het functioneel opgevatte interieur.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De bescherming als monument betreft enkel de schoolvleugel aan de Vestenstraat (nummer 14) met badhuis, turnzaal en overdekte speelplaats, met inbegrip van de voormalige conciërgewoning, in totaliteit ontworpen door architect Daniël Francken omstreeks 1923-1924. De bescherming betreft zowel het exterieur als interieur (planindeling, bewaarde afwerking en uitrusting). De onderwijssite omvat eveneens een voormalige directeurswoning aan de Vestenstraat (nummer 12; zie bijlage 5.2, 2) en een achterin gelegen schoolvleugel, beide daterend uit 1908, maar in meerdere fasen aangepast, uitgebreid of heringericht (zie bijlage 5.2, 6-9). Deze gebouwen bezitten nog onvoldoende erfgoedwaarde om een bescherming te motiveren. Ook de oorspronkelijke toegang ten noorden van Vestenstraat nummer 12 is vernieuwd, en de afsluitingsmuur van de speelplaats aan de zijde van Achterham is verstoord door een recentere poort (zie bijlage 5.2, 3-5).

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat. Er bevinden zich geen beschermingen in de dichte nabijheid van de Vestenstraat. De schoolsite is eveneens gelegen buiten de als archeologische zone vastgestelde Historische stadskern van Vilvoorde. Wel is de volledige schoolsite (Vestenstraat 12-14), inclusief de directeurswoning en oudere schoolgebouwen, opgenomen in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed (erfgoedobject ID 70541), en aldus ook vastgesteld.

2.4.2. Ruimtelijke Ordening¹²⁸:

De school is volgens de bestemming van het Gewestplan gelegen in woongebied. In functie van een toekomstplan voor het ruimtelijk beleid, werd in 2003 het Gemeentelijk Ruimtelijk Structuurplan (GRS) Vilvoorde goedgekeurd en in 2011 het Gewestelijk Ruimtelijk Uitvoeringsplan 'Afbakening van het VSGB en aansluitende open ruimtegebieden'. Recenter werd door de Gemeenteraad het Globaal Ruimtelijk Strategisch Plan 'Ons Vilvoorde Morgen' goedgekeurd, dat een aanloop vormt van de opmaak van het Beleidsplan Vilvoorde (dat het GRS zal vervangen). Deze beleidsinstrumenten hebben echter geen rechtstreekse juridische impact op het perceel van de school. De school staat in verbinding met de site van de voormalige gasfabriek *Forges de Clabecq*. In functie van de ontwikkeling en bestemmingswijziging van dit gebied is een RUP in opmaak, dat vermoedelijk in de loop van 2019 wordt heropgestart.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen. Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken. De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

Deze bepalingen zijn op maat van de bescherming. Hieronder worden deze toegelicht zodat duidelijk is wat ermee wordt bedoeld.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;

¹²⁸ Informatie verkregen van K. De Mets (3 oktober 2018).

- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Kadasterarchief Vlaams-Brabant, Mutatieschetsen en bijhorende mutatiestatuten Vilvoorde, afdeling III, 1908/69.

Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier DW002430 Publieke vrijetijdsarchitectuur in Bredene, Brugge, De Haan, Ieper, Kortrijk, Middelkerke (S.N. 2009).

Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier DB002084, Bolwerkstraat 28: turnzaal voormalige meisjescostschool Les Peupliers (PAESMANS G. 1999).

Stadsarchief Vilvoorde, Verslagen over het bestuur en de toestand der zaken van de stad Vilvoorde, 1910-1964.

Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, Vergroting met conciërgewoning, turnzaal en douches, architect D. Francken en aannemer G. Doms, 1923-1924; Vergrotingswerken stortbaden, 1933; Vernieuwing van de badinstelling en veranderingswerken der turn- en speelzaal, 1949-1952; Vernieuwing van de dakbedekkingen op het klassengebouw en op de turnzaal, 1965-1967.

Stadsarchief Vilvoorde, School Vestenstraat, volgnummers 1, genummerde plannen; 2, niet-genummerde plannen; 3, plannen van de turnzaal en de badinrichting; 5, bouw van een school, 1905-1908; 9, bouw van een turnzaal en stortbaden, 1921-1926; 23, aanpassingswerken badinstallatie, 1976.

Universiteitsbibliotheek Gent, Documentatie en stukken omtrent 'Bains' en 'Lavoirs publics'.

DUBAR J.V.-J. s.d.: *De l'utilité et des avantages des bains chauds ou froids, dans l'état de santé & dans celui de maladie*, s.l.

CALDERON A. 1993: *Historiek der straten van Vilvoorde*, Leuven.

CALDERON A. 2002-2007: *Vilvoorde, Archiefbeelden*, 3 delen, Brussel.

CORNILLY J. 2010: Het belangenconflict tussen architecturaal ontwerp en toezicht. Het ambt van provinciaal architect in het 19e-eeuwse België, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* XL.4, 557-601.

EGELS P. 1997: *Open Monumentendag Vilvoorde 14 september 1997*, brochure.

JURION-DE WAHA F. 2011: *Schoolarchitectuur in Brussel, Erfgoed Brussel 1*.

NAUWELAERS J. 1950: *Histoire de la Ville de Vilvorde*, Tome II, Parijs/Brussel/Kortrijk.

S.N. 1852: *Bains et lavoirs publics, Statuts de la société anonyme pour l'établissement de bains économiques et de lavoirs publics dans la ville de Bruxelles*, Brussel.

S.N. 1886: *Société anonyme des bains et lavoirs publics de Gand*, Gent.

S.N. 1905: *Les bains communaux de Saint-Gilles-lez-Bruxelles*, Brussel.

S.N. 1994: Bains, lavoirs et piscines, *Les Cahiers de la Fonderie* 16, 36-40.
VAN IMPE A. 2004: *Beknopte geschiedenis van Vilvoorde*, Nieuwkerken-Waas.
VERHEYDEN A.L.E. 1972: *Vilvoorde in oude prentkaarten: deel 1*, Zaltbommel.
VERHEYDEN A.L.E. 1974: *De Vilvoordse scholen vroeger en nu*, Vilvoorde.
VERMEULEN E. 1914: *Een praktische gezondheidsleer voor 't volk van alle standen: kinderhygiëne, schoolhygiëne, nijverheidshygiëne, bestuurlijke hygiëne*, Gent.

DEMEY T. 2005: *Geschiedenis van de Brusselse scholen*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 39, Brussel [online], http://erfgoed.brussels/links/digitale-publicaties/pdf-versies/bskg/geschiedenis-van-de-brusselse-scholen/at_download/file (geraadpleegd op 19 september 2018).

KENNES H. 2005: *Vilvoorde* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/121868> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

KENNES H. 2005: *Slachthuisstraat* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/109027> (geraadpleegd op 2 juli 2018).

KENNES H. 2005: *Stedelijke school De Vest* [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/70541> (geraadpleegd op 12 september 2018).

PAUTHIER I. 2007: Bains-Baden, les piscines bruxelloises, *Livraisons de l'histoire de l'architecture* 14, 55-67 [online], <https://journals.openedition.org/lha/426> (geraadpleegd op 19 september 2018).

RESSELER M. 2015: *Zwembaden en openbare baden in Brussel*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis 54, Brussel [online], http://erfgoed.brussels/links/digitale-publicaties/pdf-versies/bskg/zwembaden-en-openbare-baden/at_download/file (geraadpleegd op 13 augustus 2018).

WALTON F. s.d.: *Bathroom* [online], <http://www.fallon-walton.com/graduation-project-in-progress/> (geraadpleegd op 17 augustus 2018).

Mondelinge informatie verkregen van de conciërge (6 september 2018).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. De fotobijlage bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend fotomateriaal dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.

5.3. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archiefphoto's, bouwplannen, kadastralmutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.